תלמוד בבלי · אחרונים · בן יהוידע

בן יהוידע על מכות

רבי יוסף חיים מבגדאד

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

בן יהוידע על מכות

רבי יוסף חיים מבגדאד

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/בן-יהוידע-על-מכות/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ג: 4
דף ה: 4
דף ז: 4
דף ח: 5
דף ט: 5
דף י: 6
דף י: 15
דף יא: 16
דף יב: 20
דף כב: 21
דף כג: 22
דף כג: 23
דף כד: 30
דף כד: 32

דף ג:

אָמַר שְׁמוּאֵל לָרָב מַתְנָה: לָא תֵּיתִיב עַל אֲכַרְעָךְ עַד דְּמַפַּרְשַׁתְּ לִי לָהָא שְׁמַעְתְּתָא. נראה לי בס"ד מה שאמר 'לָא תֵּיתִיב עַל אֲכַרְעָךְ' רמז לו בזה דהאי שמעתתא דמפרשת לי עתה היא חביבה עלי כתורתן של ראשנים שהיו לומדים ההלכות בית המדרש מעומד כמו שאמרו במשנה (משנה סוטה ט, טו) משמת רבן גמליאל בטל כבוד התורה ופירש רבינו עובדיה ז"ל מפני דמקודם היו לומדין בבית המדרש מעומד עיין שם. ולטוב יזכר רבינו חיד"א ז"ל שהיה נוהג ללמוד ליל חג השבועות וליל הושענא רבה הלימוד הקדוש מעומד כדמוכח בספר זכרונותיו תנצב"ה.

דף ה:

עָנַשׁ הַכָּתוּב לַנִּטְפָּל לְעוֹבְרֵי עֲבֵרָה כְּעוֹבְרֵי עֲבֵרָה, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁיְּשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לַנִּטְפָּל לְעוֹשֵׂי מִצְוָה כְּעוֹשֵׂי מִצְוָה. הנה הגרסא בתלמוד שהובאה בעין יעקב הוא 'שָׂכָר טוֹב' כלומר אף על פי שהוא נטפל לעושי מצוה ואינו מעושי מצוה גמורה עם כל זה ישלם 'שָׂכָר טוֹב' רצונו לומר שלם ומשובח מעידית של השכר.
ובזה יובן בס"ד רמז הכתוב **וּמַכּוֹתַיִךְ אֶרְפָּאֵךְ** (ירמיהו ל, יז) כלומר מעונש מכותיך תלמדי ותביני ותדעי רפואתך שהוא שכר הטוב שהנטפל יקבל שכר שלם כעושה מצוה גמורה מדין קל וחומר הנזכר. וזהו שנאמר **כַּאֲשֶׁר מְשַׁפְּטֵיךְ לְאֶרֶץ צֶדֶק לְמֻדוּ יֹשְׁבֵי תֵבֵל** (ישעיהו כו, ט) כלומר ממשפטיך שעשית לנטפל לעוברי עבירה כמו עוברי עבירה גמורה 'צֶדֶק לְמֻדוּ יֹשְׁבֵי תֵבֵל' לענין זכות.

דף ז.

סַנְהֶדְרִין הַהוֹרֶגֶת אַחַת בְּשָׁבוּעַ, נִקְרֵאת: 'חוֹבְלָנִית'. נראה לי הטעם שהיה להם להתפלל שלא יבא לידם דבר כזה וכמו ענין דאתמר לקמן (דף יא:) עיין שם.
אַף הֵם מַרְבִּים שׁוֹפְכֵי דָמִים בְּיִשְׂרָאֵל. מקשים אמאי נקיט שופכי דמים ולא אמר מנאפים? ונראה לי בס"ד הכונה לומר כיון שהם חוקרים את העדים בדין הרוצח: כלום בדקתם אותו אחר מיתה לראות אם יש בו סימני טריפה? ואם תמצא לומר בדקתם אותו ונמצא שלם, שמא במקום סייף היה נקב מתחלה? ולכן כשישמעו הרשעים טענות אלו שתולין בטרפיות או בנקב דנמצא גברא קטילא קטל אין לבם חרד על עון שפיכות דמים דיצרם מכשילם לשפוך דם באומרו אולי זה האדם טריפה ואין כאן שפיכות דמים ממש לשפוך דאין עון זה ברור בעיניהם! מה שאין כן שאר עונות של ניאוף וכיוצא העון

ברור ביד העושה אותו דיודע הוא שעשה עבירה גמורה ואיכא טובא אף על גב דהם רשעים לא ימלאם לבם לעשות עבירה חמורה גמורה, והנה לפי זה הסנהדרין אין להם לפתוח פיהם הרבה בדרישה וחקירה עד גדר שלא יהיה הרוצח נהרג שבזה יהיו נקראים רוצחים וחובלים.

ובזה יובן טעם נכון על 'לֹא תִרְצָח' ביתרו (שמות כ, יב) כתיב בפת"ח תחת הצד"י ובפרשת ואתחנן (דברים ה, טז) כתיב בקמ"ץ לרמוז לפעמים הפותח פיו עובר על 'לא תרצח' ולפעמים אם מקמץ פיו ולא יגיד ההלכה עובר על 'לא תרצח'.

וכיוצא בזה שמעתי מפרשים בשם הגאון רבינו אליהו מוילנא על פסוק 'כִּי רַבִּים חֲלָלִים הִפִּילָה' (משלי ז, כו) זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה 'וַעֲצֻמִים כָּל הֲרֻגֶיהָ' שלא הגיע ומורה ולכן לא תרצח חד בקמ"ץ וחד בפת"ח עד כאן דבריו.

דף ח.

הָתָם, אַף עַל גַּב דְּגָמִיר, מִצְוָה דִּכְתִיב: "יַסֵּר בִּנְךָ וְיִנְיָחֶךָ וְיִתֵּן מַעֲדַנִּים לְנַפְשֶׁךָ" (**משלי כט, יז**). קשא דילמא קרא איירי בדלא גמיר? ונראה לי בס"ד דיליף מסופיה דקרא דכתיב 'וְיִתֵּן מַעֲדַנִּים לְנַפְשֶׁךָ' והוא מקרא יתר דודאי מעדנים בכלל 'וְיִנְיָחֶךָ' הם, אלא ודאי דקרא איירי בגמיר והכי קאמר אף על גב דזה יתן מעדנים לנפשך משום דגמיר והרי הוא נותן מעדנים מתורה ומצות וכמו שכתב רבינו מהר"ם אלשיך ז"ל.

דף ט:

וּמְכֻוָּנוֹת הָיוּ כְּמִין שְׁתֵּי שׁוּרוֹת שֶׁבַּכֶּרֶם (**דברים יט, ג**). נראה לי בס"ד שעשאם דוגמה לשורות הכרם לרמוז כי ערי מקלט הם מתת אלהים שנתנו בחסד עליון להציל את הרוצח בשוגג מן המות ולכן לא נתנו אלא לישראל ולא נתנו לבני נח. וידוע כי ישראל נקראו כרם דכתיב כִּי כֶרֶם ה' צְבָקוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל (ישעיה ה, ז) ולכן היו משולשות דכתיב וְשִׁלַּשְׁתָּ אֶת גְּבוּל אַרְצֶךָ (דברים יט, ג) ככרם המשולש כי החסד הוא משולש במספר שהוא ג' פעמים כ"ד [24×3=חסד 72] וגם נקודת החסד הוא סָגוֹל שהוא משולש כזה [נקודת סגול] ויש מנקודה ראשנה לנקודה שניה כמו מנקודה שניה לאמצעית ומנקודה אמצעית לראשנה כמו מראשנה לשניה וישראל דבוקים בחסד שנקודתה סגול דכתיב וְהָיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים (שמות יט, ה) רצונו לומר דוגמת הסגול שהוא משולש.

בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן תִּלָּת, בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל תִּלָּת? (**במדבר לה, יד**). מקשים למה נקיט קושיא זו על הברייתא והלא כאן שלש וכאן שלש הוא מפורש בכתוב, יקשה קושיא זו על הכתוב!

ונראה לי בס"ד דעל הכתוב ליכא קושיא דיש לומר הני תלתא דמי גדולים הם ופרוויהן כל אחת מדתה מהלך יום אחד אבל של עבר הירדן שיעורם קטן כל אחת מהלך שעה אחת אבל על הברייתא מקשי משום דאמר שהיו של ארץ ישראל מכוונות כנגד אותם של עבר הירדן משמע מכוונים במידתם גם כן דאם זו מהלך יום אחד וזו מהלך שעה אחת אין אלו מכוונות.

'חֶבְרוֹן' **בִּיהוּדָה**, **כְּנֶגֶד** '**בֶּצֶר**' **בַּמִּדְבָּר** (יהושע כ, ז) (**דברים ד**, מג). נראה לי בס"ד טעם שנמצאו מכוונים חלק יהודה כנגד חלק ראובן מפני שיהודה היה סיבה לראובן שיכנס בכלל השבטים כמו שאמרו רבותינו ז"ל (סוטה ז:) מי גרם לראובן שיודה יהודה.

דף י.

הַלָּלוּ קוֹלְטוֹת בֵּין לְדַעַת בֵּין שֶׁלֹּא לְדַעַת, הַלָּלוּ אֵין קוֹלְטוֹת אֶלָּא לְדַעַת (**במדבר לה**, ו).
נראה לי בס"ד טעם נכון בזה והוא דידוע שבכל תפלה יהיה בירור גדול מן ניצוצי קדושה ולא מבעיא מתפלת צבור אלא אפילו מתפלת יחיד וידוע דתפלות חובה שתיקנום שלשה אבות הם 'שחרית מנחה וערבית' ובאו אנשי כנסת הגדולה ויסדו להם נוסח שכל ישראל יהיו שוים בו לאומרו ומאחר דשלשה תפילות אלו של שמונה עשרה הם חובה קיימא לן בהו כרבי יוסי דסבירא ליה אפילו אם לא כיון בהם יוצא ידי חובתו יען דעל דעת בית דין אשר תיקנום ויסדום הוא מתפלל ועל כן כיון דיוצא בהם ידי חובתו אפילו שלא בכונה בדין הוא שגם בענין הבירור הם קולטות ניצוצי קדושה אף על פי שלא כיון בתפילתו דקדושת האבות זיע"א שתקנום וקדושת אנשי כנסת הגדולה שהיו נביאים שתקנו הנוסח בהם יועילו לקלוט על ידם ניצוצי קדושה אף על פי שלא נתכוון בהם האדם.

וכל זה בשלשה תפילות של שמונה עשרה שהם חובה ומתפללים אותם על דעת בית דין הם האבות ואנשי כנסת הגדולה אבל תפילות נדבה הן של ציבור הן של יחיד אין קולטות ניצוצי קדושה אלא אם כן מכוין בהם ולכן כנגד שלש תפילות הבדיל שלש ערים שהם קולטות בין לדעת בין שלא לדעת כי השלש דינייהו הכי שקולטות ניצוצי קדושה לדעת שהתפללו בכונה בין שלא לדעת וכנגד שאר תפלות שהם של נדבה בין לציבור בין ליחיד שאין קולטים ניצוצי קדושה אלא לדעת הבדיל מ"ב עיר של מקלט דאין קולטין אלא לדעת כן נראה לי נכון בעזרת השם יתברך. ונראה לי מה שהיו מ"ב עיר כנגד שם מ"ב שכחו גדול להעלות ניצוצי קדושה וכמה תיקונים תלוי וכנגד שם מ"ב זה הקריב בלעם ובלק מ"ב קרבנות.

מַאי 'עֲקֻבָּה מִדָּם' **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: שֶׁהָיוּ עוֹקְבִים לַהֲרֹג נְפָשׁוֹת** (הושע ו, ח). קשא למאי הוצרך להביא להא דרבי אלעזר? ונראה לי בס"ד דבלאו הכי היינו מפרשים 'עֲקֻבָּה מִדָּם' מלוכלכת כמו שאמרו בירושלמי אם יש בו עקבת היין אסור ואמר שם מאי עקבת היין מלוכלך דכתיב 'עֲקֻבָּה מִדָּם' עיין שם, וכן הביא בשרש ז"ל עיין שם. או היינו מפרשים 'עֲקֻבָּה' לשון עקלקלות כמו וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר (ישעיהו מ, ד) וכמו שהובא בשרש.

ולפי זה קשה והלא פסוק זה איירי בהורגים במזיד ומאי מייתי מיניה לענין השוגג? לכך הביא דברי רבי אלעזר דמפרש 'עֲקֻבָּה' לשון ערמה ומרמה ולפי זה אין הורגים בגלוי כדי שיהיו נהרגין בבית דין כיון דהורגין בסתר במרמה וערמה על כן מוכרח מזמין להם השם יתברך בני אדם שיהרגום בשוגג כמו שאמרו לקמן דזה שהרג במזיד ישב תחת הסולם ויפול עליו אדם ויהרגנו ואם כן כמו שרבו המזידין כן ירבו השוגגין.

מַאי חֲבֶר כֹּהֲנִים. שהיו מתחברים להרוג נפשות ככהנים. הא דהוצרך להביא הא דרבי אלעזר דמפרש מלת חבר כהנים היינו משום דאיכא למידק והלא קרא ד'יֶרְצְחוּ שֶׁכְמָה' (הושע ו, ט) איירי ברוצחין מזידין ועיר מקלט היא לשוגגין דוקא, ומה שייכות יש להורגי מזיד כאן? ולכך הביא דברי רבי אלעזר לפרש חבר כהנים שהרוצחין נקבצין חבורות חבורות כשהורגין וכיון דההורג הוא אחד מן החבורה לא יהיה עליו עדים כשרים להעיד עליו דמעשיו יהיו מכוסים דאלו חביריו הם ומחפים עליו וכיון דהורגין מזידין ואין נהרגים בבית דין דאין עליהם עדים מוכרח שיזמין להם הקדוש ברוך הוא בני אדם שיהרגום בשוגג ולכך אצטריכי ערי מקלט טפי לנוס שם בני אדם אלו שהרגו בשוגג דלפי רבוי הרוצחין במזיד ירבו ההורגין בשוגג.

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: הָרַב שֶׁגָּלָה מַגְלִין יְשִׁיבָתוֹ עִמּוֹ (דברים ד, מב). דקדק מהרש"א אמאי לא קאמר הכא מכאן שלא ישנה אדם מן רב שאינו הגון כדנקיט גבי תלמיד שגלה? ומה שתירץ דוחק דודאי לא ימצא חכם כרבי מאיר דלא חש להא אלא תוכו אכל קליפתו זרק (חגיגה טו:).

ונראה לי בס"ד דמה שאמר 'תַּלְמִיד שֶׁגָּלָה מַגְלִין רַבּוֹ עִמּוֹ' הם דברי תנא דברייתא ושפיר יש לומר למידין דבר מדברי התנא אבל 'רַב שֶׁגָּלָה מַגְלִין יְשִׁיבָתוֹ עִמּוֹ' הם דברי רבי יוחנן שהוא אמורא ואין דרך להוציא הוכחות לעניינים מדברי אמורא דאמר מלתא מסברה דנפשיה.

ועוד נראה לי בס"ד דדבר זה דאין לשנות לתלמיד שאינו הגון אתמר בחולין (חולין דף קלג.) משמיה דרב דאמר כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם ועוד אמר כאילו זורק אבן למרקוליס, ואתא רבי זירא למייתי סייעתא לדברי רב מדברי הברייתא וחדוש

קא משמע לן בזה לסיועי לרב אך דבר זה שלא ילמד אדם מן רב שאינו הגון אתמר בחגיגה (חגיגה טו:) משמיה דרבי יוחנן עצמו ויליף לה מפסוק כִּי שִׂפְתֵי כֹהֵן יִשְׁמְרוּ דַעַת וכו' (מלאכי ב, ז) ולמאי יצטרך תלמודא למילף מילתא דאמר רבי יוחנן מן דברי רבי יוחנן, הלא אדרבה האי מלתא אמרה רבי יוחנן גופיה ודייק לה מקרא ופשוט.

ועוד נראה לי בס"ד אם יצטרך הרב לגלות אחר תלמידו ודאי גרעון גדול איכא בזה להרב ולהכי שפיר משיא לו עצה טובה שלא ילמד לתלמיד שאינו הגון כדי שלא יתבזה אבל התלמידים גולין ונגררים אחרי רבם למקום שגלה אין זה בזיון וגרעון לתלמידים אלא רבותא וחשיבות להם לרדוף אחר לימוד תורה וכמו שאמר התנא הֱוֵי גוֹלֶה לִמְקוֹם תּוֹרָה (משנה אבות ד, יד) ולכן לא נקט תלמודא עצה זו לתלמידים.

כִּי הָא דְּרַב חִסְדָּא הֲוָה יָתִיב וְגָרִיס בְּבֵי רַב. מקשים אמאי הביא הוכחה לזה מדור האמוראים חכמי התלמוד ולא הביא הוכחה מדוד המלך ע"ה דקדים טובא דהוה ליה כהאי גוונא כנזכר בשבת (שבת דף ל:) שהיה יושב ביום שבת וגורס בתורה ולא הוה יכיל מלאך המות למקרב ליה עד שעשה לו סיבה להשתיקו מדברי תורה ויכיל ליה, שמע מינה דברי תורה קולטין ממלאך המות? ובשלמא מן עובדא דרבה בר נחמני דהוה ליה כהאי גוונא כנזכר במציעא (בבא מציעא פו.) אין להקשות דמאי רבותא דעובדה דרבה בר נחמני מעובדא דרב חסדא דתרווייהו חשיבי בזמן אחד אך מעובדא דדוד המלך ע"ה דקדים טובא היה לו להוכיח!

ונראה לי בס"ד דעובדא דרב חסדא אית ביה רבותא טפי דהיה בדורות אחרונים ועם כל זה דברי תורה קלטו אבל דוד המלך ע"ה היה נביא ורבן של כל בעלי רוח הקודש והיה אחד משבעה כורתי ברית, אין כל כך רבותא בתורה דיליה אם קלטו ממלאך המות דיש לומר אין דברי תורה קולטין אך כאן בצירוף זכותו ומעלתו של דוד המלך ע"ה קלטו דברי תורה ממלאך המות.

ועוד נראה לי בס"ד דיש לומר דוד המלך ע"ה דמלך דינו כרבים והוה ליה תורה של ציבור ולכך קלטו מה שאין כן תורה של יחיד. **אי נמי** הוה אמינא הא דדוד המלך ע"ה שאני שהיה הענין ביום שבת וגם בארץ ישראל ולכן צירוף זכות קדושת ארץ ישראל וקדושת שבת הגינו וקלטו דברי תורה ממלאך המות. **ועוד** נראה לי בס"ד דתלמודא הביא הוכחה מעובדא דרב חסדא מפני שהיא קצרה ועובדא דדוד המלך ע"ה ועובדא דרבה בר נחמני ארוכה יותר וצריך להאריך בה.

ובני ידידי כבוד הרב יעקב נר"ו תירץ דעובדא דדוד המלך ע"ה ידעו אותה על ידי נביאים שהגידו דהכי הוה עובדא וכן על רבה בר נחמני נודעה על ידי אליהו זכור לטוב שגילה

לחכמים דהכי הוה עובדא אבל עובדא דרב חסדא הוה בפומבי בבית המדרש לפני כל החכמים עד כאן דבריו נר"ו.

סָלִיק וְיָתִיב אֲאַרְעָא דְּבֵי רַב. אין לפרש דקאי על רב חסדא דמה סיבה היה לו לקום ממקומו ולישב על הארז דבשלמא בעובדא דדוד המלך ע"ה בשבת (שבת ל:) מפורש שם הסיבה דסליק בדרגא אך כאן למה סליק ויתיב אארזא, ואם לזה סיבה הוה צריך לפרש לה תלמודא כאשר פירש הסיבה גבי דוד המלך ע"ה וגבי רבה בר נחמני? על כן צריך לפרש סליק ויתיב אארזא קאי על מלאך המות דיתיב אארזא להפקיעו ולשברו והשמיע קול בשבירת הארז וחרד רב חסדא על שבירת הארז ושתיק.

ונראה לי הטעם שהחרידו על ידי הארז ולא באילן אחר לרמוז לו אתה צדיק גמור שדומה לארז דכתיב בצדיק כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה (תהלים צב, יג) וכבר השלמת תיקון שלך ונתמלאת בשלימות עילוי הנפש שלך ומה לך עוד בעולם הזה.

או יובן רמז לו אתה יש לך בנים חכמים ממלאים מקומך כארז זה שגזעו מחליף על כן לא תצטער מפטירתך. אי נמי אֶרֶז [208] גימטריא רַב חִסְדָּא [208] שהוא ראשי תיבות רַב חִסְדָּא .

מִפְּנֵי מַה זָּכָה רְאוּבֵן לְהִמָּנוֹת בְּהַצָּלָה תְּחִלָּה. נראה לי בס"ד על פי הכלל של 'מִפְּנֵי מַה' דאתמר בתלמודא והוא האחד בשביל שהוא הבכור והגדול והשני הוא טעם דקאמר רבי תנחום מפני שפתח בהצלה.

הַזֹּרֵחַ הַשֶּׁמֶשׁ לְרוֹצְחִים (**דברים ד, מא**). נראה לי בס"ד רמז לו על 'רְאמֹת בַּגִּלְעָד לַגָּדִי' כנזכר בדברים (דברים ד, מג) ואין אות א' יוצא במבטא אלא רק אותיות 'רמת' [640] שהיא מספר שֶׁמֶשׁ [640] וזו היא אחת משלש ערים ורמז לו עליה משום דשם שכיחי רוצחים טובא ולזה אמר 'הַזֹּרֵחַ הַשֶּׁמֶשׁ לְרוֹצְחִים' זו ראמת בגלעד.

"**אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף**", **זֶה מִשֶּׁה רַבֵּנוּ** (קהלת ה, ט). נראה לי בס"ד 'כֶּסֶף' רמז לשלימות המצוה במחשבה ודבור ומעשה והיינו כ"ף רמז למעשה כי כל מעשה תתייחס לידים וכפים וסמ"ך רמז למחשבה שהיא במוחא סתימאה כמו אות ס' דהוא סתום מכל צדדין ואות פ' רמז לדיבור שהוא בפה ולכן המצוה נקראת 'כֶּסֶף וְזָהָב' רמז לתורה שהיא נחשבת בשבעה ספרים ונחשבת בחמש ספרים כנגד אותיות 'זֶה' ולכן זה כינוי לתורה כמו שאמרו רבותינו ז"ל (מגילה טו.) על פסוק לַדַּעַת מַה זֶּה וְעַל מַה זֶּה (אסתר ד, ה) שמא עברו על התורה דכתיב בה מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם כְּתֻבִים (שמות לב, טו) וזהו זה ד'זָהָב' ואות ב' ד'זָהָב' רמז שהיא תורה כפולה שבכתב ושבעל פה או חלק נגלה וחלק הנסתר וזהו זָהָב הם אותיות **זֶה בַּ**' נמצא כֶּסֶף רמז למצות וְזָהָב רמז לתורה כמו שביארנו במקום אחר.

והנה משה רבינו ע"ה אוהב לעשות מצות שלימות בשלשה הנזכרים שהם רמוזים באותיות כֶּסֶף ואף על פי שכל מצות שהיו בידו היו שלמים בשלשה הרמוזים באותיות כֶּסֶף רצה לעשות גם מצוה זו של ערי מקלט שלימה בשלשה הנזכר שתהיה גם זו נקראת בשם כֶּסֶף אך כיון דעדיין לא הגיע זמן המעשה שלהם ורק יש לו בזה חלק דבור וחלק המחשבה לכן טרח לעשות להם הבדלה במעשה ההכנות שהכין בהם כדאיתא בברייתא לעיל להביא שם מים ושאר דברים הצריכים להם, ואף על פי דעתה אין קולטות ואין צורך עתה בהכנות אלו עם כל זה אמר מצוה זו שבאה לידי דייקא שאוכל לתקן בה איזה דברים של מעשה בידים אקיימנה מעכשיו ולא אניח זה עד אחר שיכנסו ישראל לארץ וישלימו ויעשו תיקונים אלו.

לְמִי נָאֶה לִלְמֹד בָּהָמוֹן? לְמִי שֶׁכָּל תְּבוּאָה שֶׁלּוֹ (תהלים קו, ב). נראה לי בס"ד הכונה 'לְמִי נָאֶה לִלְמֹד בָּהָמוֹן' כלומר לדרוש ברבים תורה ומוסר ויראה שיהיו דבריו נשמעים זה 'שֶׁכָּל תְּבוּאָה שֶׁלּוֹ' כלומר שלומד תורה לשמה כי כל הלומד תורה לשמה דבריו נשמעים וכמו שאמר רבי מאיר כל הלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה (משנה אבות ו, א), ואמרו רבותינו ז"ל (עבודה זרה יט.) על פסוק וּבְתוֹרָתוֹ יֶהְגֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה (תהלים א, ב) שהלומד תורה לשמה נקראת תּוֹרָתוֹ אבל הלומד שלא לשמה עודנה נקראת תּוֹרַת ה' שלא זכה בה זה הלומד אותה וזהו שאמר 'מִי שֶׁכָּל תְּבוּאָה' היא התורה נקראת 'שֶׁלּוֹ' שלומדה לשמה דכתיב ביה 'וּבְתוֹרָתוֹ יֶהְגֶּה'.

או יובן בס"ד דכל רב שלוקח פרס מן הציבור אין דבריו נשמעים כל כך כיון שהצבור מחזיקים בידו ללמוד גייסי ביה ושמעתי רב אחד היה דורש תוכחת מוסר ברבים ודרש להם פסוק זה במשלי שִׁמְעוּ מוּסָר וַחֲכָמוּ וְאַל תִּפְרָעוּ (משלי ח, לג) כלומר שמעו מוסר שאני אומר וחכמו בו שתקבלו אותו ואל תפרעו הפרס שלי כדי שיהיה מוסר שלי מקובל אצלכם, וכן אמר עוד הכתוב באותו סימן קְחוּ מוּסָרִי וְאַל כֶּסֶף (משלי ח, י) רצונו לומר קחו מוסר שלי ואל תתנו לי כסף הפרס שאין אני רוצה מכם כלום אלא רק זאת לשמוע מוסר וזהו שאמר 'לְמִי נָאֶה לִלְמֹד בָּהָמוֹן' רצונו לומר לדרוש ברבים תוכחות מוסר 'לְמִי שֶׁכָּל תְּבוּאָה שֶׁלּוֹ' שאינו נהנה מאחרים דאז דבריו נשמעים.

כָּל הָאוֹהֵב לְלַמֵּד בָּהָמוֹן לוֹ תְּבוּאָה (תהלים קו, ב). נראה לי אם התלמידים טפשים שהם מסוג 'מַהֵר לִשְׁמוֹעַ וּמַהֵר לְאַבֵּד' או 'קָשֶׁה לִשְׁמוֹעַ וּמַהֵר לְאַבֵּד' (משנה אבות ה, יב) אז התורה שטורח הרב ללמדם הולכת לאבוד ומונחת על קרן הצבי ואין זכות לרב בה כיון שאבדה מיד התלמידים תכף אבל אם התלמידים חכמים שהם מסוג 'מַהֵר לִשְׁמוֹעַ וְקָשֶׁה לְאַבֵּד' דהתורה משתמרת בקרבם הרי הרב יש לו זכות בתורה זו שלימדה להם.

והנה בתוך אותיות הָמוֹן כזה ה"ה מ"**ם** וי"ו נו"ן יש אותיות 'הָמוֹן' שני נמצא הם המון מבחוץ והמון מבפנים שאין מאבדים כלום מתורתם. גם עוד המלוי הנזכר כולו עם הכולל כמנין חֲכָמִים [118] אז זה לו תבואה שזוכה בתורה שמלמדה כיון דהיא משתמרת בקרב התלמידים.

ועוד נראה לי בס"ד 'הָמוֹן' עם הכולל גימטריא ק"ב [102] ואהבה רמז למיתוק כלומר ממתק ק"ב חרובין אז לו 'תְּבוּאָה' אותיות 'תבא ו"ה' סוד ו"ה שבשם שהוא סוד תפארת ומלכות.

ומה שאמרו '**יְהָבוּ בֵּיהּ רַבָּנָן עֵינַיְהוּ בְּרַבָּה בְּרֵיהּ דְּרָבָא**' הקשה הרב פתח עינים וכי לא היה נמצא באותו הדור תלמיד חכם בן תלמיד חכם? עיין שם. ונראה לי שזכו שניהם לכוין על האמת בכל דבריהם ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא שבאמת דבר זה נמצא אצל רבא דקיימא לן כותיה בכוליה תלמודא לבר מן יע"ל קג"ם ואפשר דגם רבה בריה הוה הכי.

והנה בגמרא נתנו '**סימן אשי ללמוד רבינא ללמד**' ונראה לי בס"ד הכונה דסימן זה הוא דאיתא בשבת (שבת דף ל:) אמר רבי גידל אמר רבי כל תלמיד חכם שיושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר תכוינה (שיר השירים ה, יג) נמצא באש עשו אזהרה לתלמיד דתכוינה שפתיו באש אם אין שפתיו נוטפות מר ואם כן זה סימן 'אשי' שהוא לשון אש נקיט מילתיה על התלמיד דאמר כל האוהב ללמוד, אך 'רבינא' שהוא לשון רב ורבנות נקיט מילתיה על המלמד הוא הרב דאמר כל האוהב ללמד.

הַרְבֵּה תּוֹרָה לָמַדְתִּי מֵרַבּוֹתַי, וְיוֹתֵר מֵחֲבֵרַי, וּמִתַּלְמִידַי יוֹתֵר מִכֻּלָּם (ישעיה יט, יג). נראה לי בס"ד אות למ"ד רמז ללימוד התורה והנה אות למ"ד העקרי רומז ללימוד שלומד האדם מעצמו שמחכים מיניה וביה ונשאר שלשה אותיות באלפ"א בית"א שיש במלואם אות למ"ד והם אות אל"ף ואות גימ"ל ואות דל"ת ואלו השלשה למדי"ן רומזים אחד ללימוד שלומד מרבו ואחד ללימוד שלומד מחבירו ואחד ללימוד שלומד מתלמידיו וסימן של שלשה אלו אג"ד שצריך להיות 'אגד' אחד עם רבו ועם חבירו ועם תלמידו וסימן לכל ארבעה למדין אלו 'אגדל' שבארבעה מיני לימוד אגדל התורה.

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: מַאי דִּכְתִיב: "עֹמְדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ בִּשְׁעָרַיִךְ יְרוּשָׁלָיִם" מִי גָּרַם לָרַגְלֵינוּ שֶׁהָיוּ עוֹמְדִין בַּמִּלְחָמָה? שַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם שֶׁהָיוּ עוֹסְקִין בַּתּוֹרָה (תהלים קכב, ב).

הקושיא במאמר זה ידועה דהוה ליה למימר דרשה השניה של 'שָׁמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי' קודם דרשה זו דדרשה השניה קאי על רישא דקרא וזו על סיפיה דקרא? ועוד קשא תרווייהו רבי יהושע בן לוי אמרינהו והוה ליה לערבם ביחד ולמה חלקם לשתי מימרות?

ונראה לי בס"ד כי דרשה של 'עִמְּדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ' אין לה התחברות עם דרשת 'שָׂמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי' יען כי בדרשת 'שָׂמַחְתִּי' קאמר שהם באים לקנתר ולבזות ועם כל זה אני 'שָׂמַחְתִּי' ועל זו הדרשה לא יבא הסיום של 'עִמְּדוֹת' כפי הדרשה דהכא הן אם נפרש מה שאמר 'עִמְּדוֹת' הוא מדברי דוד המלך ע"ה הן אם נפרש הוא מדברי האומרים כי אין קשר לדברים זה בזה, ולכן מוכרח לומר דרבי יהושע בן לוי נקיט להו לדרשות אלה כל אחת בפני עצמו ולכן מסדר התלמוד הקדים דרשה של סוף הפסוק קודם דרשה דתחלת הפסוק כדי ללמדינו דלא אמרם רבי יהושע בן לוי לשתי דרשות אלו ביחד כי בשינוי זה ששינה הסדר עורר אותנו בדבר זה.

מיהו צריכין אנחנו להבין לפי הדרשה דדריש רבי יהושע בן לוי לפסוק 'שָׂמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי' שאומר דוד המלך ע"ה דכונתם של אלו לקנתר ולאנות אותו בדברים איך יבא על זה סיום הכתוב שאומר 'עִמְּדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ'? ונראה לי בס"ד כי באמת בלאו הכי יש להקשות אמאי מבין דוד המלך ע"ה כונת דבריהם קנתור ואונאת דברים, שמא באמת הם משתוקקים ומתאוים שתהיה העבודה של הקרבנות בבית המקדש שבירושלם שהיא עיר בחר לו י־ה שעל זה נקרא המקדש בית הבחירה כי בירושלם שם הוא שער השמים? ויש לתרץ כיון דלימוד התורה הוא במקום קרבנות וכמו שאמרו (מנחות קי.) זֹאת הַתּוֹרָה לָעֹלָה לַמִּנְחָה וְלַחַטָּאת וְלָאָשָׁם (ויקרא ז, לז) כל העוסק בתורה כאילו הקריב עולה מנחה חטאת ואשם. נמצא אף על גב דבאותו זמן לא היו מקריבים קרבנות שור ושה בירושלם היו מקריבים כל הקרבנות בבתי מדרשות שהיו בירושלם שלומדים תורה בקבע וביום אחד כל אחד ואחד מקריב יותר ממאה קרבנות והקטרות ומנחות על ידי התורה שלהם שלומדים בה. וידוע דעסק התורה מועיל במקום שאי אפשר להקריב קרבנות ממש דליכא מקדש ואם כן למה צועקים 'מתי יבנה בית המקדש' אם כונתם כדי שיעשו עבודה בירושלם? אלא ודאי לקנתר מתכונים!

מיהו לזה יש לומר דהם חושבים אין לימוד התורה בית המדרש שבירושלם נחשב כעבודה יען כי עבודה של הקרבה והקטרה אם עשאה מיושב פסולה ואם כן כיון דלמדין מיושב אין מועיל לימוד תורה זו במקום קרבנות וקטורת סמים, לכן אחר שאמר 'שָׂמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי' דבא להודיע בזה דכונתם לקנתר ולאנות בדברים אלו אמר עוד 'עִמְּדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ בִּשְׁעָרַיִךְ יְרוּשָׁלָם' הם בתי מדרשות שהם שערי הלכה שהיינו לומדים תורה וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (מגילה כא.) דעד רבן גמליאל היו לומדים תורה מעומד ואם כן עושים עבודה מעומד ולמה צועקים 'מתי יבנה בית המקדש' והלא כשאין בית המקדש בנוי נחשב הלימוד כקרבנות ממש והרי כל אחד ואחד אפשר שיקריב אלף עולות ביום

בתורה שלומד כמו שנאמר 'זֹאת הַתּוֹרָה לָעֹלָה'? ועל כן אין להם התנצלות הנזכר.
ועוד נראה לי בס"ד הטעם דהקדים תלמודא דרשה ד'עִמְּדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ' קודם דרשה ד'שָׂמַחְתִּי' שהוא רישא דקרא משום דבהאי דרשה ד'שָׂמַחְתִּי' דדריש רבי יהושע בן לוי יש קושיא גדולה כיון דאומר דוד המלך ע"ה שהם אומרים 'מָתַי יָמוּת וְאָבַד שְׁמוֹ' בֵּית הַבְּחִירָה' איך אומר 'שָׂמַחְתִּי' על דברים אלו, וכי אלו הם משתוקקים באמת לבית המקדש? והלא כל כונתם הוא לקנתר ולאנות אותו בדברים אלו שאומרים ויבנה שלמה בית הבחירה רצונם לומר שהוא חס ושלום נפסל לבנות מפני ששפך דמים הרבה כמו שנאמר לו על ידי הנביא 'דָּמִים רַבִּים שָׁפַכְתָּ' (דברי הימים א' כב, ח) לכן אתה 'לֹא תִבְנֶה' שהם דורשים זה לגנאי חס ושלום נפסל על ידי שפיכות דמים שעשה! ואם כן איך אומר 'שָׂמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי' כיון דהם מתכונים לבזות ולקנתר?
לכך הקדים דרשה זו של 'עִמְּדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ' דדריש מי גרם לרגלינו שיהיו עומדות במלחמה? 'בִּשְׁעָרַיִךְ יְרוּשָׁלָם' שהיו עוסקים בהם בתורה! נמצא כל אותם דמים ששפך הצליח בהם בזכות התורה ואם ח"ו יגיע לו מן שפיכות דמים אלו חסרון שיאמרו נפסל ח"ו, איך יתכן זכות התורה פועל פסול וחסרון? אלא ודאי כל שפיכות דמים ששפך הם פועל טוב ומה שאמר לו 'דָּמִים רַבִּים שָׁפַכְתָּ' לכן אתה 'לֹא תִבְנֶה' לאו משום דדבר זה הוא גרעון וחסרון אליו אלא טעם אחר יש בזה לומר כי אתה נתאזרת במדת הגבורה ששפכת דמים ואף על פי שמצוה גדולה עשית בזה עם כל זה בנין בית המקדש הוא נעשה במדת החסד צריך שיבנה על ידי מי שלא פעל בידיו פועל דין באופן דמזה הדרשה מוכח בבירור כי שפיכות דמים שעשה אין זה חסרון וגרעון אצלו אלא אדרבה פועל טוב נקרא! ולכן לא חש דוד המלך ע"ה למשמעות זו המובן מדבריהם לגנאי דכונתם לומר לו שהוא נפסל ח"ו ולכך אמר 'שָׂמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי'.
וכן מפורש בדברי רבותינו ז"ל בילקוט כיון דאמר לו 'דָּמִים רַבִּים שָׁפַכְתָּ' לכך אתה 'לֹא תִבְנֶה הַבַּיִת', באותה שעה ירא דוד ואמר 'הרי נפסלתי מלבנותו' אמר לו הקדוש ברוך הוא 'חייך הרי אותם דמים כקרבנות! אלא אם אתה בונה אותו לא יחרב ובמה אשפך חמתי כשחוטאין ישראל?' עיין שם. נמצא אותם דמים ששפך הם פועל טוב שנחשבים כקרבנות וסוד הדבר הוא כאשר כתבתי לעיל כי להיות דוד המלך ע"ה אחוז בגבורה ועשה מעשה גבורה לשפוך דמים בשביל כבוד שמו יתברך אם היה בונה בית המקדש היה נבנה במדת הגבורה וכל דבר הנעשה במדת הגבורה יהיה קיים לעולם ולא יתבטל אחרי זה מה שאין כן הנעשה במידת החסד וכאשר פירש רבינו האר"י ז"ל בטעם הפסוק שכתב על גאולה העתידה וְלֹא בְכֶסֶף תִּגָּאֲלוּ (ישעיה נב, ג) כלומר לא תגאלו במדת החסד

כאשר היה בגאולתכם ממצרים שהיתה במדת החסד ולכך היה אחריה שעבוד אלא תהיו נגאלים במדת הגבורה ואז תתקיים לעולם וכן הענין בבית המקדש אם היה בונהו דוד המלך ע"ה לא היה נחרב כי היה נכנה במדת הגבורה וכל הנעשה במדת הגבורה ישאר קיים לעולם.

מִי גָּרַם לָרַגְלֵינוּ שֶׁהָיוּ עוֹמְדִין בַּמִּלְחָמָה? שַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁהָיוּ עוֹסְקִין בַּתּוֹרָה (**תהלים קכב, א**). פירוש המנוצח לא יעמוד אלא יפול על פניו אבל הנוצח עומד על רגליו. **אי נמי** 'רַגְלֵינוּ' קאי על ממון כמו שאמרו בגמרא דפרק חלק (סנהדרין קי.) וְאֵת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם (דברים יא, ו) זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו, והמנוצח יהיה ממונו נופל ביד הנוצח אבל הנוצח ישאר ממונו בידו. **או יובן** 'רַגְלֵינוּ' זו האשה כמו שאמרו בזוהר הקדוש (זהר פרשת וירא קיב:) רַגְלֵי חֲסִידָיו יִשְׁמֹר (שמואל א' ב, ט) דא אתתא והיוצא במלחמת בית דוד כותב גט כריתות לאשתו על תנאי אם לא חזר תהיה מגורשת ואם חזר לשלום היא אשתו (כתובות ט:) ולכן כיון דנצחו במלחמה חזרו לשלום ואז רגליהם הם הנשים שלהם עומדות להם ולא ילכו לאנשים אחרים ומי גרם זה זכות עסק התורה.

מָתַי יָמוּת זָקֵן זֶה, וְיָבוֹא שְׁלֹמֹה בְּנוֹ, וְיִבְנֶה בֵּית הַבְּחִירָה, וְנַעֲלֶה לָרֶגֶל, וְשָׂמַחְתִּי (**תהלים קכב, א**) (**תהלים פד, יא**). יש להקשות מה צורך יש להם בדברים אלו שסיימו 'וְנַעֲלֶה לָרֶגֶל'? ונראה לי בס"ד כי אלו הם שונאים שלו שהם יושבים עמו בירושלים ובית המדרש שלו אך מדברים דברים אלו בהצנע שהולכים אצל חלוני ביתו בלילה ומדברים דברים אלו להשמיעו והיו מתנכרים שלא ידע שהם מאנשי ירושלים הדרים עמו אלא הם מאנשי עיירות אחרות שבארץ ישראל ולכן אומרים 'נַעֲלֶה לָרֶגֶל' כי היושבים בירושלם אין להם עליה ממקום למקום כיון דהם דרים בירושלם אצל מקום המקדש.

ועוד נראה לי בס"ד דאיתא בספר ארץ החיים (על תהלים סימן ע"ד) בשם המדרש דעלית ישראל לרגל היתה מסוגלת ומועלת שלא להתאוות לנשים אחרות עיין שם. ולכן היו אומרים 'וְנַעֲלֶה לָרֶגֶל' כדי להנצל מתאוות נשים אחרות וכוונו לקנתרו בזה על עניין בת שבע. אי נמי פגם ערוה יתיחס לרגל כמו שאמרו חז"ל על פסוק רַגְלֵי עָמְדָה בְּמֵישׁוֹר וכו' (תהלים כו, יב).

טוֹב לִי יוֹם אֶחָד שֶׁאַתָּה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה (**תהלים פד, יא**). יש להקשות די לומר טוב לי יום שאתה עוסק בתורה ואמאי הוצרך לומר 'אֶחָד'? ונראה לי בס"ד דאיתא בגמרא דשבת (שבת ל:) ששאל דוד המלך ע"ה מהקדוש ברוך הוא באיזה יום ימות ואמר לו ביום שבת והיה עוסק בתורה ביום שבת קלא דלא פסיק כדי שלא יוכל מלאך המות לבא אצלו וכאשר הגיע יום שבת שיפטר בו והוה גריס ולא יכול מלאך המות להתקרב אצלו אז

עשה לו סיבה שישתוק ונח נפשיה. נמצא לפי זה לימוד שהיה לומד ביום שבת היה משותף בו כונה של הנאה שיהיה ניצול בו מן מלאך המות וידוע יום שבת הוא אחד המיוחד שבימים שאין לו זוג וכמו שאמרו רבותינו ז"ל במדרש (בראשית רבה יא, ח) אמרה שבת לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם לכל הימים נתת בת זוג ולי לא נתת! ולזה אמר 'טוֹב לִי יוֹם אֶחָד שֶׁאַתָּה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה' שמשותף בעסק התורה כונה של הנאה גם כן חביב עלי עסק התורה שלך מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני.

ונראה לי בס"ד מה שאמר עסק התורה '**טוֹב לִי מֵאֶלֶף עוֹלוֹת**' כי עסק התורה מתקן ביצירה ועולה שם אבל הקרבנות מתקנים בעשיה ועולים שם ולכן עסק התורה עדיף לי ומה שאמר '**לְפָנַי**' נראה לי כי דוד המלך ע"ה הוה גלי מסכתא (עירובין נג.) שמכוין האמת לאמיתו ולכך וַה' עִמּוֹ (שמואל א' טז, יח) שהלכה כמותו בכל מקום (סנהדרין צג:) ולזה אמר שאתה עוסק בתורה לפני דייקא שאתה גלי מסכתא שמכוין לאמת דלימוד זה נקרא פנים ויתיחס לפנים.

דף י:

אִם לַחַטָּאִים מוֹרֶה, קַל־וָחֹמֶר לַצַּדִּיקִים (תהלים כה, ח). נראה לי בס"ד האדם בעונותיו עושה רצח בנפשו דהיינו באבר מאברי נשמתו שהוא מקביל לאותו עון שעשה כי נשמת אדם מתחלקת לכמה נצוצות אך רצח זה שרוצח את ניצוץ וחלק מנשמתו נחשב לו לשוגג שהוא אינו יודע שעושה רצח בנפשו ואין רואה בעיניו כלום ולכן כמו שתיקון והצלה של ההורג אדם בשוגג הוא לישב בערי מקלט וכן רצח שעושה האדם בנפשו שהוא כשוגג גם כן צריך להיות בעיר מקלט והיינו שיעסוק בתורה בדברים השייכים למקום הפגם של אותו עון שעשה בו רצח לחלק נפשו שהוא מקביל לאותו עון וכמו שאמרו לעיל: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מִנַּיִן לְדִבְרֵי תּוֹרָה שֶׁהֵן קוֹלְטִין? דִּכְתִיב 'אֶת בָּצֶר בַּמִּדְבָּר' וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ 'וְזֹאת הַתּוֹרָה' (דברים ד, מד) והיינו כי השם יתברך ישים בלב אותו אדם לעסוק בדברי תורה השייכים לתיקון פגם אותו עון שנעשה בו רצח בנפשו.

והנה דבר זה יעשנו הקדוש ברוך הוא עם אדם שהוא צדיק ורק נכשל באיזה עון שנעשה בו רצח בנפשו וזהו שנאמר 'אִם לַחַטָּאִים' אלו שופכי דמים בשוגג 'מוֹרֶה' דרך בעיר מקלט 'קַל־וָחֹמֶר לַצַּדִּיקִים' שהם בעלי תורה דלא יבצר מהיות עושים רצח בנפש על ידי איזה מכשול ד'אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טּוֹב וְלֹא יֶחֱטָא' (קהלת ז, כ) שיורה להם דרך למקלט בדברי תורה שישים בלבם לעסוק בדברי תורה השייכים לתיקון הרצח של הנפש ולכן אמר הכתוב שָׁלוֹם רָב לְאֹהֲבֵי תוֹרָתֶךָ וְאֵין לָמוֹ מִכְשׁוֹל (תהלים קיט, קסה) כי

אוהבי תורתיך תהיה התורה עיר מקלט שלהם שבה נתקן המכשול שהוא רציחה בנפש בשוגג שיזדמן להם ויהיה להם שלום בזה.

בַּמָּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר? **בִּשְׁנֵי בְּנֵי אָדָם שֶׁהָרְגוּ אֶת הַנֶּפֶשׁ** (**שמואל א כד, יד**). אף על גב דסתם הריגה בסייף אין הכונה כאן שהרגו בסייף דאם כן זה המזיד גם כן צריך שתהיה מיתתו בסייף, אך הכונה שהמיתו במיתה של סקילה כגון שהפילו אותו מן הגג או זרקו עליו אבן גדולה דלשון הריגה נאמר על כל מין מיתה וכמו שאמרו (משנה מכות א, י) סַנְהֶדְרִין הַהוֹרֶגֶת אַחַת בְּשָׁבוּעַ נִקְרֵאת 'חוֹבְלָנִית', וכן אתמר בסהדרין (סהדרין סג.) מְנַיִן לְסַנְהֶדְרִין שֶׁהָרְגוּ אֶת הַנֶּפֶשׁ שֶׁאֵין טוֹעֲמִין כְּלוּם כָּל אוֹתוֹ הַיּוֹם, וכן בדף מ"ו הָרוּגֵי בֵּית־דִּין נִכְסֵיהֶם לַיּוֹרְשִׁים, ועוד כיוצא בזה.

מִן הַתּוֹרָה וּמִן הַנְּבִיאִים וּמִן הַכְּתוּבִים, בְּדֶרֶךְ שֶׁאָדָם רוֹצֶה לֵילֵךְ בָּהּ מוֹלִיכִין אוֹתוֹ (**במדבר כב, יב**). מקשים אמאי לא הביא הוכחה מן פסוק (תהלים כה, יב) מִי זֶה הָאִישׁ יְרֵא ה' יוֹרֶנּוּ בְּדֶרֶךְ יִבְחָר? ונראה לי בס"ד דיש לפרש פסוק זה בהכי יורינו בדרך אשר יבחר השם יתברך ולא קאמר בדרך אשר יבחר האיש עצמו ואם כן נמצא ההוכחה להפך שאין מוליכין אותו בדרך אשר ירצה לילך הוא עצמו.

ברם קשא אמאי הוצרך להביא תלת קראי? ונראה לי בס"ד קרא דבלעם בא ללמד אפילו אם לא דבר בפיו לילך בדרך זה וגם לא עשה מעשה אלא רק במחשבתו צייר כך גם לזה מוליכין אותו בדרך שרוצה לילך וכהא דבלעם דרק במחשבתו היה דבר זה ופסוק מלמדך להועיל יליף מיניה על מי שדבר בפיו שרוצה לילך בדרך זה ולא שהיה במחשבתו בלבד ופסוק 'אִם לַצִּים' (משלי ג, לד) יליף מיניה לענין מעשה שעשה מעשה כדי לילך בדרך זה.

ובני ידידי כבוד הרב יעקב נר"ו תירץ דפסוק תורה איירי בגוים לכך הביא מן הנביאים דאיירי בישראל ומן הנביאים נמי לאו מוכח כולהו לכך הביא מן הכתובים גם כן עד כאן דבריו נר"ו.

דף יא.

לְמֵימְרָא, דְּכָל 'דִּבּוּר', לָשׁוֹן קָשֶׁה. יש להקשות והלא כתיב לשון דבור בכמה מקומות שאי אפשר לפרש לשון קשה כמו כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ (בראשית יח, ה) וכן כִּי הָ' דִּבֶּר טוֹב עַל יִשְׂרָאֵל (במדבר י, כט) וכן בֵּרַכְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ (דברים טו, ו) וַיְנַחֵם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לִבָּם, וכיוצא בזה.

ונראה לי בס"ד אין הכי נמי 'דִּבֶּר' לשון קשה הוא אך לפעמים נכתב גם על אמירה רכה

מיהו בספר יהושע כולו לא נשתמש בלשון 'דִּבֶּר' דבכולהו כתיב 'וַיֹּאמֶר' ורק כאן שינה ואמר 'וַיְדַבֵּר' (יהושע כ, א) הנה ודאי בא להורות קושי בזה ויש להאריך ואין כאן מקומו. **לְפִיכָךְ אִמּוֹתֵיהֶן שֶׁל כֹּהֲנִים הָיוּ מְסַפְּקִין לָהֶם מִחָיָה וּכְסוּת.** יש להקשות למה לא יספיקו להם הכהנים עצמן? ואם משום דנשים לבם רך למה לא יספיקו להם נשותיהן של כהנים?

ונראה לי בס"ד דכהנים גדולים עצמן איכא זילותא לגבייהו שיהיו חוששים לקללה של זה הרוצח ואפילו אם ירצו להספיק לא יניחום הבית דין וכל ישראל דזילותא גדולה היא זו לכל ישראל דאיך הכהן גדול אשר הוא מאורן של ישראל וכל כפרתם תלויה בו ובתפלתו יהיה חושש לתפלתו של זה הרוצח המאוס פן ימיתנו בתפלתו ויהיה נצרך לפייסו בעבור זאת בהספקה של מחיה וכסות! על כן אפילו אם ירצה הכהן גדול להספיק לא יניחוהו הסנהדרין וכל ישראל שכולם מתייקרים בו ועל כן אם תרצה אשתו להספיק מוחין בידה כי מה שתעשה אשתו כאלו הוא עשה כי מכיסו לוקחת אבל אמו אין מוחין בידה כי אומרים העולם נשים דעתן קלה ולבם רך מאד ועושין כן שלא לצורך.

ברם רבני אשכנז ז"ל אמרו טעם אחר בזה שאין הכהנים בעצמן מספיקים אלא אמותיהם דחוששין למרמה דכתב מהרש"א הרוצח בשוגג אפילו אין עליו עדים הרי זה גולה על פי הודאת עצמו ולפי זה אם יהיה כהן גדול עצמו מספק לרוצח יבא אדם ערמן ויאמר שרצח בשוגג כדי שינוס לעיר מקלטו ויתפרנס מן כהן גדול ואם ימות כהן גדול גם הוא יצא מעיר מקלטו אבל עתה שמספקין אמותיהם לא ירצה לעשות תחבולה לומר חטאתי ויכנס בבית האסורים הזה של עיר מקלט דחושש אולי תמות האם קודם בנה בכמה שנים ומי יפרנסו באותם הימים דאין האם קיימת עד כאן דבריהם.

ובזה יתורץ דקדוק שדקדקתי לעיל למה לא יספיקו הנשים שלהם? ובזה ניחא דאם יספיקו הנשים עושין רמאות יען דאם תמות אשתו מוכרח לישא אשה אחרת דכתיב וְכִפֶּר בַּעֲדוֹ וּבְעַד בֵּיתוֹ (ויקרא טז, ו) ואשה האחרת תספיק במקום הראשונה אבל אם תמות אמו אין לו אם אחרת.

וְאִיכָּא דְּאָמְרֵי: כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְפַּלְּלוּ עַל בְּנֵיהֶן שֶׁיָּמוּתוּ. הנה לאיכא דאמרי קמא משמע שאם לא יתפללו הרוצחין בפירוש שימותו לא ימיתו אותם מן השמים, וקשא אם חייבים בכך בשביל שלא בקשו רחמים על דורם 'הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט' אף על פי שלא התפללו הרוצחין! ויש לומר דאם לא התפללו בפירוש על המיתה לא ימיתום מן השמים אלא יביאו עליהם יסורין לכפר עליהם אבל איכא דאמרי השני לא ניחא להו בהאי תירוצא דאמרן ולהכי אמרו 'כְּדֵי שֶׁיִּתְפַּלְּלוּ שֶׁלֹּא יָמוּתוּ'.

ואם תאמר תפלה זו של רוצח מה עושה ובמה נחשבת שתהיה רצויה ועולה לפני הקדוש ברוך הוא והלא על כל פנים זה המתפלל רוצח הוא ומאוס לפני הקדוש ברוך הוא? ונראה לי דיש חשיבותם בתפלתם שהם מתפללים על כהן גדול שיחיה אף על פי שבזה יתארך מאסרם בעיר מקלט ובזה יהיה פתחון פה למליץ יושר לפניו יתברך אלה הרוצחים בני אדם הם ולא חסו על עצמם ובקשו על כהן גדול שיחיה אף על פי שזה דבר המבוקש הוא יזיק להם ואתה א־ל רחום וחנון קל וחומר וכל שכן שתמחול לכהן גדול על אשר לא בקש רחמים על דורו ותחייהו!

וְלָא אִשְׁתְּעִי אֵלִיָּהוּ זָכוּר לַטּוֹב בַּהֲדֵי תְּלָתָא יוֹמִי. קשא מה פשע דהא אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין לז:) דין ארבע מיתות לא בטלו דאם נתחייב סקילה או נופל מן הגג או חיה דורסתו ואם כך גזרו עליו מן השמים לפרוע חובו איך היתה מועלת תפלתו לפטרו?

ונראה לי בס"ד דאם נתחייב סקילה חיה דורסתו אבל לא תאכלנו וכאן קאמר תלמודא 'אַכְלֵיהּ אַרְיָא' שבזה נתנוול הרבה והרי לקה יותר מכדי חיובו כי כן דרכם של משחיתים כיון ששלטו עושים יותר ממה שהופקדו על דרך מה שאמר הכתוב אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה (זכריה א, טו) ועל זה היתה מועלת תפלתו של רבי יהושע בן לוי שיתפלל שאם אחד מישראל יתחייב אחת מן ארבע מיתות ויגזרו עליו דין ארבע מיתות, לא יתנוול אלא יקבר כמו שהוא וכיון שזה נתנוול מכח העדר תפלתו שהיא בדיבור לכך לָא אִשְׁתְּעִי אֵלִיָּהוּ זָכוּר לַטּוֹב בַּהֲדֵיהּ.

ומה שהיה רק 'תְּלָתָא יוֹמִי' כי יש בשלשה ימים ע"ב שעות כמנין חסד [72] לרמוז לו שאם היה מתפלל על זה היה עושה חסד עם זה האדם 'דְּאַכְלֵיהּ אַרְיָא' שלא היה מתנוול ולכן בעבור העדר הדבור כך עשה העדר הדבור ממנו שלשה ימים שהם כמנין חסד שעות.

ועוד נראה טעם לשלשה ימים כי ודאי אליהו זכור לטוב הוה משתעי בהדי בדברי תורה ומצינו כי העדר דברי תורה שלשה ימים הוא חסרון גדול כמו שאמרו רבותינו ז"ל (בבא קמא פב.) על פסוק וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא מָצְאוּ מָיִם (שמות טו, כב) אין מים אלא תורה ולכך תיקן עזרא הסופר ע"ה שיהיו קורין בתורה שני וחמישי כדי שלא יהיו שלשה ימים בלא תורה.

קָפָא תְּהוֹמָא וּבָעֵי לְמִשְׁטְפֵיהּ לְעָלְמָא. קשא אדהכי והכי איך לא שטף את העולם?

ונראה לי בס"ד דרש"י ז"ל בסוכה (סוכה נג:) כתב דבאגדה מפורש שמצא דוד המלך ע"ה חרס על פני תהום בסוף החפירה אשר חפר וכתוב בו שהיה ששת ימי בראשית עיין שם, וכתבתי ענין החרס ההוא שנתן השם יתברך באותו חרס כח רוחני שבו יהיה עכוב ועמידה למים של התהום שלא יעלו מגבולם לשטוף העולם והונח החרס הזה שבו מונח

כח הרוחני ההוא על נקב שברא הקדוש ברוך הוא בתוך הארץ כדי שיהיה נוגע החרס במים שבתוך התהום ואז כוחו מתפשט בכל מי התהום כולו אשר בארץ שלא ימרדו לעלות למעלה מגבולם כי טבע המים לעלות על העפר ועתה על ידי חרס זה שנגע במים נאסרו ונעצרו במקומם ואין יכולים לעלות ולהגביה עצמן למעלה מן הארץ שהיא עפר וכאשר חפר דוד המלך ע"ה את חלל השתין והגיע עד אותו החרס נטלו בידו מעל המים וכיון שהוציא את החרס מן אויר החלל ראה שתיכף עלו המים של התהום והגיעו עד ראש החפירה ותיכף ומיד חזר והניח את החרס בפה החפירה ואז עמדו במקומן ולא עלו יותר למעלה מן החפירה כי כח הרוחני שבחרס אחז אותם ועכב בידם שלא יוגבהו ולא יעלו ולא יזוזו ממקומן אך לא נדחו וירדו למטה למקומן הראשון אלא נשארו ממלאים את חלל החפירה כי החרס עכב בידם שלא לעלות דלכך נברא אבל לא נברא לדחות המים להורידם.

והנה כשראה דוד המלך ע"ה שהחלל של השיתין שחפר מלא מים עד פה החפירה אמר עתה יתבטלו הנסכין כי לא יש חלל ריקן שיורדין בתוכו הנסכין כי החלל כולו מלא ממים של התהום עד ראש החלל של החפירה והחרס מונח בראש החפירה ולא יש חלל ריקן כדי שירדו בו הנסכין וגם אי אפשר לחפור במקום אחר חפירה חדשה כי חפירה אשר חפר שם היתה על פי רוח הקדש דדוקא שם צריך להיות הנסכין יורדין ואם כן יתבטלו הנסכין לכך בקש הוראה שיורו לו דמותר לכתוב שם מפורש על החרס מצד השני העליון בעודו מונח בראש החפירה ובכתיבת שם זה יכוין לעשות פעולה בחרס שיהיה דוחה את המים שתחתיו להיות יורדין עד מי התהום הגדול של מטה כאשר היו בתחילה קודם נטילת החרס מעליהם כי שם מפורש הוא פועל הפעולה שהם מתכונים לעשות בו וכאשר הורו לו דמותר כתב השם ונתכון בו שירד החרס ויוריד המים גם כן עמו וישב החרס על נקב התחתון שהיה שם בתחילה וכן עשה החרס וירד תיכף והוריד ודחה המים שתחתיו עד שעמד על הנקב התחתון כאשר היה מונח שם בבריאת העולם.

ומה שהוצרך להוראה של מחיקת השם הוא כי עתה כאשר כתב שם על פני החרס מצד העליון אז הנסכין ירדו על צד העליון של החרס ששם כתוב השם ובהכרח יהיה מחיקת השם והוא לא הוצרך לכתוב השם אלא בשביל הנסכין.

ובזה ניחא לתרץ קושיא אחרת דמקשין העולם בזה הקל וחומר שעשה אחיתופל: וּמַה לַּעֲשׂוֹת שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ אָמְרָה תּוֹרָה יִמָּחֵק הַשֵּׁם שֶׁנִּכְתַּב בִּקְדֻשָּׁה, לַעֲשׂוֹת שָׁלוֹם לְכָל יִשְׂרָאֵל כָּל־וּ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה! ומקשים דהוה ליה להציל כל העולם כולו ממות שאם היה התהום עולה היה שוטף כל העולם? ובזה ניחא דעל העולם לא יגיע נזק

מאחר כי תכף ומיד הניח את החרס בראש החפירה על פני המים שעלו שם ואז החרס פעולתו להעמיד את המים ולאחז בהם שלא יעלו וממילא נשמר העולם ורק אם לא היה כותב השם כדי להוריד החרס למקומו הראשון ויהיה החלל ריקן לא היה אפשר לעשות הנסכין דאיך ירדו כיון דהחלל מלא וידוע כי בנסכין שעושין בכל יום ירד שפע טובה וברכה ושלום לישראל ולכל העולם כולו ואם יתבטלו הנסכין אין שלום לכך אמר 'לַעֲשׂוֹת שָׁלוֹם לְכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה'.

וַאֲפִלּוּ הָכִי כְּתִיב: "**וַאֲחִיתֹפֶל רָאָה כִּי לֹא נֶעֱשְׂתָה עֲצָתוֹ וַיָּצָו אֶל בֵּיתוֹ וַיֶּחְנַק**" (**שמואל ב יז, כג**). יש להבין איך אחיתופל שהיה חכם גדול טעה בדבר זה לאבד עצמו לדעת? ויש להקשות דרך הלצה על פי מה שאמר בספר ש"ח על ת"ח (שיחת חולין של תלמידי חכמים פרק ז') פעם בא אפיקורס לפני הגאון בעל נודע ביהודא ז"ל ואמר לו בדרך ליצנות שכל עבירות שבתורה כבר עבר עליהם חוץ מעבירה של המאבד עצמו לדעת! ויען לו הגאון ז"ל זאת לא תוכל עשות כי אין זו עבירה לגבי דידך אלא מצוה דכתיב וּבְעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ (דברים יז, ז) עד כאן. ולכן יש לומר דרך מליצה אחיתופל ראה עצמו שהוא רע לעולם לכך חשב אם יאבד עצמו קעביד מצוה דכתיב 'וּבְעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ'.

דף יב.

טוֹעֶה שֶׁאֵינָהּ קוֹלֶטֶת אֶלָּא 'בָּצָר' וְהוּא גּוֹלֶה 'לְבָצְרָה'. נראה הכונה שיתלבש באדם רע ממין שלו כאשר נתלבש בנחש והסית את חוה וכאשר נתלבש בהמן לפי דברי הזוהר הקדוש והולך לבצרה והנה אם היה גולה לבצר הגם דהיה טועה בשתים מכל מקום אפשר שתסתפק הארץ פן יהיה נקלט בה יען כי 'בָּצָר' עיר מקלט היא אך כשגלה לבצרה ודאי לא תוכל שאתו כי 'בָּצְרָה' מעיקרה אינה עיר מקלט. והנה 'בָּצָר' היא בת שלש אותיות אבל 'בָּצְרָה' היא בת ארבע אותיות.

ובזה יובן בס"ד רמז הכתוב תַּחַת שָׁלוֹשׁ רָגְזָה אֶרֶץ (משלי ל, כא) **תַּחַת** רצונו לומר מקום מלשון 'וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו' רצונו לומר במקומו וזה במקום **שָׁלוֹשׁ** זו 'בָּצָר' **רָגְזָה אֶרֶץ** פן יהיה נקלט בה כי היא עיקרה עיר מקלט אבל **תַּחַת אַרְבַּע** זו 'בָּצְרָה' שהיא בת ארבע אותיות לא תרגז הארץ כי שם ברור לה **שֶׁלֹּא תּוּכַל שְׂאֵתוֹ** דהיא אינה עיר מקלט מעיקרא ומפרש הכתוב על מי אני אומר כן? ואמר **תַּחַת עֶבֶד כִּי יִמְלוֹךְ** זה שרה של אדום שהוא עבד כי ימלוך ואשתו פלונית **שִׁפְחָה כִּי תִירַשׁ גְּבִרְתָּהּ**.

ובזה יובן בס"ד רמז הכתוב עוד כֹּל הוֹלֵךְ עַל גָּחוֹן וְכֹל הוֹלֵךְ עַל אַרְבַּע (ויקרא יא, מב) כלומר **הוֹלֵךְ עַל גָּחוֹן** זה נחש הקדמוני **וְכֹל הוֹלֵךְ עַל אַרְבַּע** זה פלוני שהוא שרה של

אדום שהולך 'לְבָצְרָה' שהיא בת ארבע אותיות ואינו הולך 'לְבֶצֶר' וגם שמו [סמא־ל] הוא ארבע אותיות, **עַד כָּל מַרְבֵּה רַגְלַיִם** זה יצר הרע שדרכו להכשיל יותר בעונות שאדם דש בעקביו **לְכָל הַשֶּׂרֶץ הַשֹּׁרֵץ עַל הָאָרֶץ** הם שאר כוחות טומאה **לֹא תֹאכְלוּם** רצונו לומר לא תדבקו בהם להנות מהם ומעצתם כִּי שֶׁקֶץ הֵם ואתם טהורים וקדושים!

דף כב:

כַּמָּה טִפְּשָׁאֵי שְׁאַר אִינְשֵׁי, דְּקַיְימֵי קַמֵּי סֵפֶר תּוֹרָה, וְלָא קַיְימֵי מִקַּמֵּי גַּבְרָא רַבָּה. קשא צריך לקרותם רשיעי ולא טִפְּשָׁאֵי כיון דמבטלים מצות עשה מן התורה! ונראה לי בס"ד דאיירי באותם שעושים הידור לתלמיד חכם ולא עושים קימה ולכן אמר 'דְּלָא קַיְימֵי קַמֵּי גַּבְרָא רַבָּה'.

ובזה ניחא לתרץ עוד דקדוק אחר דאמר 'שְׁאַר אִינְשֵׁי' שלא אמר 'כַּמָּה טִפְּשָׁאֵי אִינְשֵׁי' ומאי 'שְׁאַר' דזה ליכא למימר על כלהו אינשי דאותם אינשי שהם תלמידי חכמים אין צריכין לעשות קימה אלא סגי להו בהידור וכנזכר בשולחן ערוך (יורה דעה רמד, ח) ולזה אמר 'שְׁאַר אִינְשֵׁי' כלומר אנחנו וכיוצא בנו אם נעשה הידור ולא קימה לית לן בה דסגי לן בהידור אך שאר אינשי דאינם תלמידי חכמים דעושין רק הידור ואין עושין קימה טפשאי נינהו.

מַאי טַעְמָא דְּרַבִּי יְהוּדָה? דִּכְתִיב: "מָה הַמַּכּוֹת הָאֵלֶּה בֵּין יָדֶיךָ? וְאָמַר: אֲשֶׁר הֻכֵּיתִי בֵּית מְאַהֲבָי" (זכריה יג, ו). כתבו בשם הריטב"א דהקשה למה אמר מכות לשון רבים והלא מכה אחת היא בין כתפיו? ותירץ דעל הרבה מלקיות קאמר וכן כתב מהרש"א ז"ל ונראה דוחק.

ונראה לי בס"ד כי מפורש בהרמב"ם (הלכות סנהדרין פרק טז) וזה לשונו: ומלקהו שליש מלפניו בין דדיו ושני שלישים מאחוריו שליש על כתף זה ושליש על כתף זה עיין שם. וכן כתב רבינו עובדיה ז"ל ושליש מלפניו ושתי ידות אחת על כתף זו ואחת על כתף זו, וזו של ארבעים לוקה אותה בין כתפיו עיין שם. ולפי סברת רבי יהודה לכך אומרים 'מַכּוֹת הָאֵלֶּה' לשון רבים 'בֵּין יָדֶיךָ' כי אותה שלפניו היא בין ידיו ואותה שלאחריו היא כנגדה ממש וגם זו נקראת 'בין ידיו' מפני שהיא כנגד אותה שלפניו והם רואים הרושם שלהם ולכן שואלין אותו עליהם.

והנה לרבי יהודה דמפרש לקרא במלקות נראה דהיינו טעמא דאמר 'בֵּית מְאַהֲבָי' משום דמספר המלקות הוא משולש שלש פעמים מספר אהבה [13×3=39] לרמוז שצריך לקבלו מאהבה ולכן קורא למקום שנלקה בו 'בֵּית מְאַהֲבָי' אבל לרבנן דמפרשי ליה בתינוקות

של בית רבן קרי ליה 'בֵּית מְאַהֲבָי' על דרך מה שאמרו בערכין (ערכין טז:) אמר רבי יוחנן בן נורי מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבה על ידי שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל וכל שכן שהוספתי בו אהבה לקיים מה שנאמר אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׂנָאֶךָּ הוֹכַח לְחָכָם וְיֶאֱהָבֶךָּ (משלי ט, ח).

דף כג.

מִנַּיִן לִרְצוּעָה שֶׁהִיא שֶׁל עֵגֶל? (**דברים כה, ג**). נראה לי בס"ד הטעם 'שֶׁהִיא שֶׁל עֵגֶל' ולא של שור, דהא קרא דסמיך ליה כתיב 'שׁוֹר' ואף על גב דשור בן יומו קרוי שור (בבא קמא סה:) קשא אמאי קפדינן דוקא על של עגל שהוא שור קטן? ואם כי עורו רך וטוב לרצועה הנה יזדמן שור גדול ועורו רך.

ונראה לי בס"ד כי משורת הדין העובר על גזירת מלך חייב מיתה, אם כן אם עבר על לאו בלבד צריך שימות ואיך סגי ליה במלקות? אמנם חסד זה הוא מהשם יתברך שהצילו במלקות. ועדיין קשא מדת הדין טוענת 'נֶפֶשׁ הַחֹטֵאת הִיא תָּמוּת' (יחזקאל יח, ד) ובמה תתפייס מדת הדין? ופרשו כי הקדוש ברוך הוא יחשוב את החוטא כקטן שחטא שיש לו דין שוגג דפטור ממיתה וכמו שאמרו המפרשים על פסוק 'כִּי נַעַר יִשְׂרָאֵל וָאֹהֲבֵהוּ' (הושע יא, א) שאדון אותם כדין נער כדי לשכך מדת הדין ולכן עשה חסד זה עם החוטא לפטרו במלקות במקום מיתה וגם המלקות אומדין אותו כשיעור שיוכל לסבול שלא ימות בו. ולכן מביאים 'רְצוּעָה שֶׁל עֵגֶל' שהוא שור קטן לרמוז לו אל תחשוב שאתה ניצול במלקות זה על פי שורת הדין, אלא תדע שאתה חייב מיתה ועשה הקדוש ברוך הוא חסד עמך לדון אותך כדין נער קטן להצילך ממשפט מות וכל זה בחסד.

ובני ידידי כבוד הרב יעקב נר"ו פירש הטעם כי חטא ישראל היה בעגל שעשו אותו צורת עגל ולא צורת שור גדול וידוע שאם לא היו עושין העגל קודם שיוריד הלוחות לא היו חוטאין עוד כי אז היתה פורחת מהם זוהמת הנחש לגמרי ולא היה שולט בהם יצר הרע, לכן לזה החוטא מלקין אותו ברצועה של עגל להורות כי העגל גרם לזה שיחטא וישלוט בו יצר הרע ולכן המלקות הוא ארבעים חסר אחת כי העגל עשו אותו ביום ט"ל שלם אך הם חשבו שהוא יום ארבעים שלם ולכן התורה אמרה אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ (דברים כה, ג) והם מלקים מספר ט"ל הסמוך לארבעים עד כאן דבריו נר"ו.

כָּל הַמְבַזֶּה אֶת הַמּוּעָדִים, כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה (**שמות לד, יז**) (**שמות לד, יח**). נראה לי בס"ד הטעם דעובדי עבודה זרה טוענים אם אין הקדוש ברוך הוא חפץ בעבודה זרה למה אינו מבטלה? ואנו משיבין להם 'מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם' עדיף וראיה דמעשה ידי אדם עדיף

הוא מן המועדים דמסרם הקדוש ברוך הוא לבית דין אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם (ויקרא כג, ד) אַתֶּם כתיב אפילו מוטעין וכו' (ראש השנה כה.) ואם כן זה המבזה את המועדים נראה דלא סבירא ליה 'מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם' עדיף לכך כאלו עובד עבודה זרה.

אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: יָבוֹא מִי שֶׁמַּכְעִיר אֲבוּס בְּעָלָיו וְיִפָּרַע מִמִּי שֶׁאֵינוֹ מַכְעִיר אֲבוּס בְּעָלָיו (**ישעיהו א, ג**). מקשים אמאי לא דריש האי טעמא גבי רצועה העיקרית שהיא של שור, יבא מי שמכיר קונהו וכו'?

ונראה לי בס"ד דהשור הוא מין טהור ויבא לכפר על החוטא דכתיב וְהַזֶּה הַטָּהֹר עַל הַטָּמֵא (במדבר יט, יט) ומה שייך לשאל על זה, אך חמור מין טמא שייכה האי שאלה למה הובא החמור בדבר שהוא מכפר ויהיב טעמא יבא מי שמכיר ואם היה הכל של שור לא היינו מרגישים בזה הטעם לומר יבא מי שמכיר קונהו.

כָּל הַמְסַפֵּר לְשׁוֹן־הָרָע, וְכָל הַמְקַבֵּל לָשׁוֹן־הָרָע, וְכָל הַמֵּעִיד עֵדוּת שֶׁקֶר, רָאוּי לְהַשְׁלִיכוֹ לַכְּלָבִים (**שמות כב, ל**) (**שמות כג, א**). נראה לי בס"ד הטעם שהיה העונש בכלבים ולא בדבר אחר דאיתא בספר פחד יצחק מערכת הדל"ת במאמר מאן דבעי חיי בלישניה דבעי מיית בלישניה (ערכין טו:) וזה לשונו: זכור אני כי ראיתי בספר חדושים דגם על הסוס והכלב נאמר 'מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן' (משלי יח, כא) שהסוס אם יגיע רוקו במקום מכה ימות ולכן אם יהיה על הסוס מכה עושין לו כמין סולם סביב לגרונו וצוארו שלא יתחכך ולא ילחך במכה בלשונו שבזה ממית את עצמו אך הכלב רוקו מרפא לכך נאמר 'מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן' עד כאן עיין שם. נמצא הכלב מרפא בלשונו ולכן זה המספר לשון הרע שהזיק בלשונו והמקבל לשון הרע שקיבל דברים של היזק שהזיק הלשון והמעיד שקר שהזיק גם כן בלשונו יאכל אותם הכלב שהוא מרפא בלשונו כי בדין שהיה למאכל לשבעה את המזיק וזה שכרו.

דף כג:

רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְזַכּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, לְפִיכָךְ הִרְבָּה לָהֶם תּוֹרָה וּמִצְוֹוֹת (**ישעיה מב, כא**). פירוש תורה של מצות אלו שלא היה צורך לצוות אותם עליהם והיינו רצונו לומר לא מבעיא שישלם שכר מצות אלו אלא גם על תורה של מצות משלם שכר של לימוד. **אי נמי** קאי על ספר בראשית שאין בו מצות אלא רק מעשים שנעשו בדורות אפילו הכי משלם שכר תורה זו של ספר בראשית.

שִׁלְשָׁה דְּבָרִים עָשׂוּ בֵּית־דִּין שֶׁל מַטָּה, וְהִסְכִּימוּ בֵּית־דִּין שֶׁל מַעְלָה עַל יָדָן. אֵלּוּ הֵן: מִקְרָא מְגִלָּה, וּשְׁאֵלַת שָׁלוֹם בַּשֵּׁם, וַהֲבָאַת מַעֲשֵׂר (**אסתר ט, כז**). מקשים הוה ליה למימר

מקרא מגילה בסוף כי כן הסדר כפי הזמן? ונראה לי בס"ד הקדים מקרא מגילה דאית בה רבותא טפי שהיא חובה על כל איש ואשה ועוד אם עוסקין במצוות עשה פוסקין לשמוע מקרא מגילה ועוד יש בה הזכרת השם תחלה וסוף ועוד לפי דברי הרב עיון יעקב שלשה אלו כנגד שלשה עמודים ולפי זה מנאן כסדרן מקרא מגילה כנגד תורה שאלת שלום כנגד גמילות חסדים הבאת מעשר כנגד עבודה.

מַאי 'וְאוֹמַר'? וְכִי תֵּימָא: בֹּעַז הוּא דְּעָבַד מִדַּעְתֵּיהּ וּמִן שְׁמַיָּא לָא אַסְכִּימוּ עַל יְדֵיהּ, תָּא שְׁמַע, וְאוֹמַר: "ה' עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל". קשא והלא ההוכחה דהסכימו בית דין של מעלה היא מפסוק 'ה' עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל' (שופטים ו, יב) ואיך על זאת לא הביא פסוק אלא הביא פסוק של 'וַיֹּאמֶר בֹּעַז' (רות ב, ד)? ועוד קשא קושיית מהרש"א ז"ל דזמן פסוק של 'ה' עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל' קדים טובא לזמן פסוק ד'וַיֹּאמֶר בֹּעַז' ואיך יתלה המוקדם במאוחר?

ונראה לי בס"ד דהשואל הבין שהוכחת רבי יהושע בן לוי על מה שאמר שהסכימו בית דין של מעלה היא מן פסוק 'וַיֹּאמֶר בֹּעַז ה' עִמָּכֶם' ויליף זה משום דמגילת רות נכתבה ברוח הקודש על ידי שמואל הנביא ע"ה ודברים אלו שאמר בעז לקוצרים אין בהם צורך לענין ולמה נכתבו? אלא ודאי שבא ללמדנו שהסכימה רוח הקודש בדבר ולענין הלכה נכתבו דאם לא כן למה נכתבו, וכי דיבור זה בלבד דבר בעז עם הקוצרים, ומאי שנא שנכתב דבר זה? אלא מוכרח לומר שבא ללמדנו שדבר זה הוסכם בבית דין של מעלה שהסכימו לשאול בשם.

ואם תאמר כיון דאיכא פסוק 'ה' עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל' דקדים אנחנו נלמוד דהסכימו בית דין של מעלה מאותו הפסוק ולמה הוצרך להודיענו זה בפסוק של מגילת רות? זה אינו דבאמת אין הוכחה גמורה מאותו פסוק דיש לומר כיון דגדעון הוא שלוח להציל נפשות לכן בשביל פקוח נפש שיצליח בו גדעון ברכו המלאך בשם ואין למידין מדבר הנעשה בשעת סכנה דישראל היו בסכנה וצריכין להיות להם עזר על ידי גדעון, אך מדברי בועז יש הוכחה גמורה דשרי לשאל בשם כי אלו היו קוצרים ואין עומדים בצרה ועם כל זה אמר להם 'ה' עִמָּכֶם'.

ולכן שאל בתלמודא 'מַאי וְאוֹמַר' כלומר פסוק זה של 'עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל' אינו שייך לשאלת שלום אדם לחבירו דהתם הוה עסק הצלת נפשות של כמה אלפים מישראל ואין ללמוד מהא לשאול בשלום חבירו בשם! ואם נאמר הכל הוא ענין אחד ואי שרי בזה שרי בזה תיקשי למה ניליף זה מבועז נילף ממלאך דקדים? ועוד דנאמר בועז עצמו יליף זה מהמלאך ונמצא אין כאן ענין שאמרת בדברים שעשו בית דין של מטה והסכימו בבית דין של מעלה דהא כאן הוא להפך שעשו בית דין של מעלה ועבדי כוותייהו בבית דין

של מטה!

על כן מוכרח אתה לחלק ולומר דאיכא הפרש טובא בהא דמלאך משום דהוה התם ענין נפשות ועל כן מקשי 'מַאי וְאוֹמֵר' דאיך מדמי עניינים אלו דמלאך ודבועז להדדי והלא איכא הפרש ביניהם? והשיב לו הכי קאמר 'וְכִי תֵּימָא בֹּעַז הוּא דְּעָבַד מִדַּעְתֵּיהּ וּמִשְּׁמַיָּא לָא אַסְכִּימוּ עַל יְדֵיהּ' ולית לך הך סברה דאמרינן כיון דדבריו של בועז נכתבו במגילה ברוח הקודש שמע מינה דהסכימה רוח הקודש בדבריו, לא כן! אלא אמרינן נכתבו אפילו שלא הסכימה רוח הקודש בדבריו לכך הביא פסוק 'הֵ' עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל' דקאמר המלאך לגדעון ודבריו אלו גם כן נכתבו בנביאים ברוח הקודש וכאן אי אפשר לומר דהמלאך קאמר כן ולא הסכימו משמים כי המלאך ודאי לא עביד מלתא מסברה דנפשיה.

בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת הוֹפִיעַ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. קשא והלא כמה פעמים הופיע רוח הקודש בבת קול בזמן התנאים, חדא בזמן הלל ושמאי שאמרה בת קול אלו ואלו 'דברי אלקים חיים' והלכה כבית הלל (עירובין יג:) וכן בעובדא דרבי אליעזר בתנורו של עכנאי שיצאה בת קול ואמרה מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו (בבא מציעא נט:) וכן בזמן שגזרו על רבן גמליאל הריגה והפיל עצמו אותו הממונה עליו מן הגג וניצול רבן גמליאל ויצאה בת קול ואמרה שהוא מזומן לעולם הבא (תענית כט.) וכן הוה גם כן בעובדא דרבי חנינא בן תרדיון (עבודה זרה יח.) וכן ביום פטירתו של רבינו הקדוש (כתובות קג:).

ונראה לי דכאן נקיט מקומות שיש להם רמז ואסמכתא בכתובים ועוד כאן נקיט על זמן שהיו נביאים מתנבאים בעולם דלא הוה צורך בבת קול ויצאה בת קול אבל בזמן דליכא נביאים אין זה חידוש דאתמר בגמרא שהיו משתמשין בבת קול.

מָנָא יָדַע? **דִּלְמָא כִּי הֵיכִי דְּאָזִיל אִיהוּ לְגַבָּהּ, אָזִיל נַמֵּי אִינִישׁ אַחֲרִינָא**? (**בראשית לח, כו**). קשא כיון דאותו זמן דנו אותה כאשת איש ממש דחייבו אותה מיתה משום דהיתה זקוקה ליבום וגם באותו זמן בדיני בני נח היה אצלם היבום בקרובים אחיו או אביו של מת ולכך ביאת יהודה דנו אותה בהיתר, אם כן מאי מקשי 'כִּי הֵיכִי דְּאָזִיל אִיהוּ לְגַבָּהּ אָזִיל נַמֵּי אִינִישׁ אַחֲרִינָא' מאחר שהיא עשתה דבר המותר שנזקקה לחמיה שיכול ליבם מהיכא תיתי לחשוד אוחה שתזנה עם איש זר שתתחייב עליו מיתה?

ונראה בס"ד לתרץ דהם עדיין לא ידעו מציאות התיקון הזה של מיעוך בתולים שהוציאה בתוליה באצבע כדי שתתעבר מביאה ראשונה ולכן דנו כיון שיהודה בא עליה ביאה אחת לא אפשר שתתעבר מביאה זו אלא מוכרח שבא עליה אדם אחר גם כן וכמו שכתב רבינו מהר"ם אלשיך ז"ל על פסוק זָנְתָה תָּמָר כַּלָּתֶךָ וְהִנֵּה הָרָה לִזְנוּנִים (בראשית לח,

כד) פירוש כיון דהרה מוכרח שהיה לה זנונים תרתי שזינתה שני פעמים, ולכן מקשי 'כִּי הֵיכִי דְּאָזִיל אִיהוּ לְגַבָּהּ אָזִיל נַמִּי אִינִישׁ אַחֲרִינָא' כיון דנמצאת מעוברת אי אפשר שתתעבר מביאה אחת של יהודה

ובזה יובן בס"ד דברי בת קול שאמרה 'מִמֶּנִּי יָצְאוּ כְּבוּשִׁים' פירוש החכמה הזאת שהיו הבתולים כבושים שמיעכה באצבע קודם ביאתו של יהודה ממני היתה, שאני נתתי בלבה לעשות כן כדי שתתעבר מביאה ראשונה של יהודה שמציאות זו לא נודעה בעולם אצל שום אדם אלא נתחדשה בעולם על ידי דבר ממני שנתתי לה בינה לעשות כן להוציא הבתולים על ידי כבישה באצבע ולכן אמרו רבותינו ז"ל (יבמות לד:) כל מועכות של בית רבי תמר שמם שנקראו על שם תמר שהיא היתה ראשונה במציאות חכמה זו.

וַיֹּאמֶר: עַד". 'וַיֹּאמְרוּ', **מִיבָּעֵי לֵיהּ!** (**שמואל א יב, ג**). פירוש אין לפרש 'וַיֹּאמֶר עַד' קאי על שאול המלך ע"ה דמנא ידע כדי שיעיד בשלמא הם ידעו בעצמן אבל שאול איך יעיד בעבורם אלא ודאי רוח הקודש אמרה 'עַד'.

דְּכוּלְּהוּ יִשְׂרָאֵל קָרֵי לְהוּ בְּלָשׁוֹן יָחִיד, דִּכְתִיב: "יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בַּה' " (**ישעיה מה, יז**). כתב מהרש"א מה שלא הביא קרא דתורה דכתיב וַיִּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר (שמות יט, ב) היינו משום דהתם נאמר כן לדרשה עיין שם. וקשה וכי פסוק זה בלבד יש בתורה והלא כמה מקראות איכא כהאי גונא ובפרשת חוקת בלבד יש כמה מקראות אָז יָשִׁיר יִשְׂרָאֵל וכו' וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל וכו' אֶעְבְּרָה בְאַרְצֶךָ וכו' וַיִּבְּהוּ יִשְׂרָאֵל לְפִי חָרֶב וַיִּירַשׁ אֶת אַרְצוֹ וַיִּקַּח יִשְׂרָאֵל אֵת כָּל הֶעָרִים הָאֵלֶּה וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּכָל עָרֵי הָאֱמֹרִי (במדבר כא, יז-כה) וכן שם וַיִּדַּר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר (בראשית כח, כ) וכן כֹּה אָמַר אָחִיךָ יִשְׂרָאֵל (במדבר כ, יד) וגם בפרשת וזאת הברכה וַיִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בֶּטַח בָּדָד (דברים לג, כח) ואמאי לא הביא תלמודא חד מפסוקי תורה אלו?

ובהשקפה הראשונה אמרתי לתרץ דהביא פסוק יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בַּה' שהיה שגור בפיהם הרבה ולכך הביא הדמיון ממנו, אך חזרתי ואמרתי דהיה לו להביא פסוק שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹקֵינוּ ה' אֶחָד (דברים ו, ד) ואין לך פסוק שגור בפה יותר מזה. מיהו אמרתי אין קושיא מפסוק זה דאיתא במדרש ישראל האמור בפסוק זה קאי על יעקב אבינו ע"ה ששמו ישראל ואנחנו גם כן אומרים אותו כנגדו 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל' אבינו כי 'ה' אֱלֹקֵינוּ ה' אֶחָד' ותחלה השבטים אמרו אותו אליו ולכן נאמר 'שְׁמַע' לשון יחיד.

ולעיקר הקושיא רציתי לתרץ דכיון שפסוק של 'וַיֹּאמֶר עַד' הוא לשון הכתוב בנביאים רצה להביא דוגמה גם כן מן פסוק של נביאים ושוב ראיתי תירוץ זה דהא איכא כזאת בנביאים ביהושע דקדים דכתיב וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אֶת ה' (יהושע כד, לא) והוה ליה למימר

פסוק זה דקדים שהוא גם כן בנביאים לכן אמרתי אין זו קושיא כי מעיקרא אין צריך להביא הוכחה לדבר זה דבאמת ידוע הוא בלשון המקראות בכמה מקומות לקרא לרבים בלשון יחיד ואין צריך להביא הוכחה לזה כדי שתאמר למה לא הביא מלשון תורה כי הוא לא הוצרך להוכחה ורק רצה להזכיר פסוק אחד מן המקראות לדוגמה ואתרמי לפי שעה פסוק זה של 'יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע' ואמרו והוא לא נחת למצוא הוכחה לדבר זה כדי שידקדק להביא מן פסוקי תורה.

וראיתי להגאון חיד"א בפתח עינים דקרא דשמואל ברישא לשון רבים ואחר כך בלשון יחיד לכך הביא פסוק דומה לו בזה 'יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בַּה'' ומסיים לשון רבים 'לֹא תֵבֹשׁוּ וְלֹא תִכָּלְמוּ' עד כאן דבריו ואחרי המחילה זה אינו דהוה ליה למימר פסוק (במדבר כא, כא) וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל מַלְאָכִים אֶל סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי לֵאמֹר, וסוף אמר אֶעְבְּרָה בְאַרְצֶךָ לֹא נִטֶּה בְּשָׂדֶה וּבְכֶרֶם לֹא נִשְׁתֶּה.

שָׁלֹמֹה נַמִּי, מִדֵּהָא מְרַחֵם קָא מְרַחֲמָא, וְהָא לָא קָא מְרַחֲמָא (ישעיה מה, יז). קשא והלא גם רבי אלעזר ידע סברה זו דקא מרחמא אך קאמר דמרחמת לעיני הרואין בדרך ערמה כדי שיאמרו זו אמו באמת ומה חידש רבא בדברים אלו שבא לדחות ההכרח של רבי אלעזר? ועוד יש להקשות בכפל הלשון דאמר 'מְרַחֵם קָא מְרַחֲמָא' וסגי לומר 'הָא מְרַחֲמָא' כמו דנקיט בחברתה?

ונראה לי בס"ד בהקדים מה שכתב הגאון חיד"א ז"ל בראש דוד (דף קמ"ח) בשם מהר"ץ ז"ל דמה שאמר המלך 'גְּזֹרוּ **אֶת הַיֶּלֶד הַחַי**' (מלכים א' ג, כה) אין כונתו לחתכו לִשְׁנַיִם דדבר זה אי אפשר לעשותו להרוג הילד ולא היה ראוי להוציא מפיו אפילו דרך הערמה אלא הכונה שימכרו הילד ויחלקו המעות וכמו שאמרו בגמרא דמציעא (בבא מציעא ח.) גבי יחלוקו דאתמר בבהמה דהיינו לדמיה שימכרנה ויחלקו המעות ומה שאמר קחו חרב היינו להורות בזה החרב דבר מוסר הנוגע למשפט והוא דהדיין צריך שיראה חרב מונח בין ירכותיו ואמו לא רצתה שימכרו את בנה לעבד ולכך אמרה תנו לה את הילד כולו בשבילה. ומה שאמרה '**וְהָמֵת אַל תְּמִיתֻהוּ**' הכונה לומר אף על פי שאמרתי 'תנו לה הילד' אל תבואו להוכיח מדברי אלו לחשוב שאני מודית שהיא אמו דהשתא אם אחר שיגדיל יכה או יקלל אותה תעשו לו דין מכה או מקלל לאמו דחייב מיתה אלא באמת אין זו אמו אלא זרה ולכן אם קלל או הכה אותה אל תמיתוהו עד כאן דבריו עיין שם.

ונמצא לפי זה נראה בזו שתי מיני רחמנות האחת דחסה עליו שלא ימכר ממכר עבד לעת עתה והשני רחמנות שניה על העתיד לבוא שאם יכה או יקלל את זו לא חייב מיתה ולפי זה אם כדברי רבי אלעזר דעשתה רחמנות זו בערמה שאמרה אל ימיתוהו כדי שיאמרו

שהיא אמו היה די לה באומדנא שיש לה מחמת רחמנות זו בלבד ולמה עשתה עוד רחמנות אחרת בערמה שאמרה מעתה אם יגדל ויכה ויקלל את אמו שלא ימיתוהו דלא היתה צריכה לעשות רחמנות עוד בערמה ודי לה באותה ערמה דאותה רחמנות, אלא ודאי דהיא אמו באמת ואמרה מכח רחמנות ולא דברה בערמה אלא היא אמו באמת ולזה אמר דקדק רבא לומר 'הָא מְרַחֵם קָא מְרַחֲמָא' נקיט לשון כפול על דעבדא שתי רחמנות דמכח דעבדא שתיים אמדינן אומדנא רבא דלא מערמה.

ברם עדיין צריך לרבא שבא לסתור דברי רבי אלעזר דדייק ומפרש דמה שאמר היא אמו בת קול קאמרה כן והוא לדידיה דלאו בת קול אמרה זאת אלא הם דברי שלמה איך יתיישבו דברי הכתוב בזה דבאמת קשה למאי הוצרך לפרש ולומר היא אמו כי מאחר דאמר 'תנו את הילד החי' ידענו דגזר אומר והיא אמו דלכך נותנים לה את הילד החי כאשר טענה ואמרה מעיקרא בני החי?

ונראה לי בס"ד על פי מה שהובא בספר ארץ צבי שמצא כתוב **מעשה** היה באחד שהלך למדינה רחוקה עם עבד והוליך עמו ממון גדול ואשתו היתה מעוברת ואחרי זה מת האדון וקם העבד והחזיק בנכסיו באומרו שהוא בנו וכשגדל הבן הלך לתבעו בנכסים ונתאכסן אצל רבינו סעדיה גאון ז"ל וספר הדברים האלה לרבינו סעדיה ונתן לו עצה שיקבול אצל המלך על העבד ויאמר למלך שישלח אחר רבינו סעדיה ויצוהו שהוא ידין את הדין הזה וכן עשה וצוה רבינו סעדיה להקיז דם הבן בספל אחד ודם העבד בספל אחד ולקח עצם אחד מעצמות המת שבקבר ושברו לחצאין והניח החצי בספל דם הבן והחצי בספל דם העבד לילה אחת ונבלע הדם של הבן בעצם האב מפני שהוא ואביו גוף אחד ודם של העבד לא נבלע בעצם ולקחו הממון מן העבד ונתנו אותו לבן עד כאן.

וכתב דלפי זה קשא על שלמה המלך ע"ה שהיה חכם מכל האדם שה"ל להוציא דין הנשים האלו לאורה על ידי חכמה זו כי אף על גב דהיו זונות ולא נודע מי אביהן של ילדים אלו הנה הוא יכול לבדוק בדם הנשים עצמן שיקח עצם מילד המת ויקיז דם מן הנשים בשני ספלין ויתן חצי העצם בדם אשה זו וחצי בדם אשה זו ואותו דם הנבלע בעצם המת נודע בו שהיא אמו של המת וממילא ילד החי הוא להשנית שלא נבלע דמה בעצם המת?

ותירץ דאיתא במסכת נדה (נדה לא.) שלשה שותפים באדם וכו' ואביו מזריע לובן וגידים וצפרנים ועצמות ואמו מזרעת אודם עור ובשר וכו' נמצא העצמות הם מחלק האב וכן בהך עובדא של רבינו סעדיה שהיה באב עם בנו נבלע הדם של הבן בעצם האב כי יש קשר לאב עם הבן מצד העצמות אף על גב דהתם העצם של האב ולא של הבן עם כל

זה איכא התקרבות לאב עם הבן בעצמות בצד מה אבל עובדא דשלמה המלך ע"ה היה בנשים עם הבן ואי אפשר לבדוק בעצמות דאין התקרבות לאם עם בנה מצד העצמות עד כאן דבריו.

ובזה מובן הדבר דאם נאמר מה שנאמר 'הֵ**יא אִמּוֹ**' (מלכים א' ג, כז) שלמה המלך ע"ה הוא דקאמר הכי היינו אחר שאמר 'תנו לה הילד' ולא אפשר בדיקה טבעית לסייע הסברה שאני גוזר לתת לזו הילד החי והיינו משום שהיא אמו בלבד לפנינו שלא נודע לנו אביו דאם היינו יודעים אביו היינו עושים על זאת בדיקה טבעית בעצם ובדם.

או יובן '**הֵיא אִמּוֹ**' כלומר על פי אמריה ודבריה אנחנו אומרים זו אמו אבל לא נתברר לנו הדבר בעדים ונפקא מינה אם אחר שיגדל יכה או יקלל אותה אין מחייבים אותו מיתה על פי עצמה.

תַּרְיַ"ג מִצְוֹוֹת נֶאֶמְרוּ לוֹ לְמֹשֶׁה, שס"ה לָאוִין כְּמִנְיַן יְמוֹת הַחַמָּה (**דברים לג, ד**). הא דלא אמר כנגד שס"ה גידין נראה דהכל אחד כמו שכתב בקהילת יעקב ז"ל שס"ה גידים ושס"ה ימים ושס"ה מצות לא תעשה הן מצד הדין ויונקים משם אלהים דמלוי יודי"ן שהוא ש' [אל"ף למ"ד ה"י יו"ד מ"ם = 300] ומשם אדנ"י [65] שהוא ס"ה ויש באדם שס"ה גידים דופקים והם כנגד שס"ה ימים ושס"ה גידים נחים שהם כנגד שס"ה לילות כמו שביאר בעשרה מאמרות בשם הראב"ע והביאו בשל"ה (דף יד:) עיין שם. נמצא הם ענין אחד והשס"ה גידים הם כנגד שס"ה ימים לכך תלה רבי שמלאי שס"ה לאוין בשס"ה ימות החמה.

ונראה לי בס"ד מה שאמר '**בֶּן שָׁנָה שָׁאוּל בְּמָלְכוֹ**' (שמואל א' יג, א) ופרשו בגמרא בן שנה כמו בן שנה שלא טעם טעם חטא וקשא לימא 'בֶּן חֹדֶשׁ' שלא טעם טעם חטא? ובזה ניחא דשס"ה לאוין הם כנגד ימות השנה לחשבון החמה ובא הכתוב לומר שלא חטא אפילו בלאו אחד והוא 'בֶּן שָׁנָה' דהיינו שלם בכל שס"ה לאוין שהם כנגד שנה תמימה דימות החמה.

ובזה נראה לי טעם דאמר '**וְזָרְחָה לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה**' (מלאכי ג, כ) כי השומרים שס"ה לאוין נקראים יראים ומאחר דהלאוין הם כנגד שנות השמש לכך אמר 'וְזָרְחָה לָכֶם שֶׁמֶשׁ צְדָקָה' מדה כנגד מדה.

והא דהקדים רבי שמלאי הלאוין לעשין מפני שהלאוין באותיות י־ה שבשם והעשין באותיות ו"ה שבשם גם הלאוין חמירי דיש בהם כריתות ומיתות בית דין אבל עשין עונשם קל ולא ענשי עלייהו אלא בעידן רתחא כמו שאמר רבינו האר"י ז"ל על פסוק בְּעֵת אַפִּךְ עָשֵׂה בָהֶם (ירמיה יח, כג).

דף כד.

'**הוֹלֵךְ תָּמִים**', **זֶה אַבְרָהָם** (**תהלים טו, א**). קשא אם צריך להיות כאברהם אבינו ע"ה איך סגי ליה בי"א והלא אברהם אבינו ע"ה קיים כל התורה כולה כמפורש במשנה על פסוק (בראשית כו, ה) וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי?

ונראה לי בס"ד הכונה שילך במדה טובה אשר נשתבח בה אברהם והוא קיימה תחלה וזו היא מצות גמילות חסדים שבה יהיה האדם תמים כי אי אפשר לקיים כל מצות עשה כולם אבל אם יעשה גמילות חסדים עם בני אדם הן חולים שנטו למות הן שבוים וכיוצא הרי זה יש לו חלק בכל מצות שעושים וכמו עובדא דאותו בעל הביצה וכן אברהם שנאמר בו קיים כל התורה כולה היה גם כן על דרך זה כי הוא היה מגייר גרים שעל ידו מקיים מצות ואז יש לו זכות בכולם.

ולכן אמר לו השם יתברך '**הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים**' (בראשית יז, א) כלומר התהלך במצות גמילות חסדים ששרשה במידת החסד שהיא לפני תמיד כי השם יתברך רב חסד אפילו בעת הרוגז ולכן אומרים בתפלת שמונה עשרה 'הַטּוֹב כִּי לֹא כָלוּ רַחֲמֶיךָ, הַמְרַחֵם כִּי לֹא תַמּוּ חֲסָדֶיךָ' וכן הכתוב אומר 'חַסְדֵי ה' כִּי לֹא תָמְנוּ כִּי לֹא כָלוּ רַחֲמָיו' (איכה ג, כב) ולזה אמר '**הוֹלֵךְ תָּמִים**' **זֶה אַבְרָהָם** זו מדת גמילות חסדים שנתנה לאברהם כי אין מי שקיים עמוד גמילות חסדים כמוהו.

ומה שאמר '**הֶעֱמִידָן עַל אַחַת עֶשְׂרֵה**' אין הכונה שפטור מן הנשאר אלא הכונה שאם יש לו י"א אלו בטוח שהוא בן עולם הבא ויעזרהו הקדוש ברוך הוא להשלים השאר.

'**לֹא רָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ**', **זֶה יַעֲקֹב אָבִינוּ**, **דִּכְתִיב**: "**אוֹלַי יְמַשֵּׁנִי אָבִי**" (**תהלים טו, א**) (**בראשית כז, יב**). קשא מאי יליף מפסוק זה דקאמר חששה דמסתברא כפי הטבע שיהיה נתפס כגנב בודאי?

ונראה לי בס"ד דהוא לא היה לו לחוש לזה דודאי ידע שאמו תעשה לו הצלה טבעית בעורות גדי העזים ואז נראה בעל שער ברם הוא אמר לאמו כך: בשלמא אם רגיל בערמות ותחבולות אפשר לסמוך על התקנה זו דעורות כי הרגיל יהיה לבו כלב האריה ואז לא יהיה נתקל ונכשל, אך כיון שאין אני רגיל בתחבולות ודאי כשאבא בתחבולה זו לפניו אז אהיה מרתת וכל הגוף והאברים מזדעזעים וכיון דמרתת ומזדעזע אז העורות המלבישים את הצואר וכף וזרוע גם כן מתנודדים מעל הבשר מכח זעזוע הגוף ואז כשיאחז בהם הם נשמטים וממילא יבין דאין לו מגוף שלו אלא מלבוש חיצוני של עור, ולכן אמר מחמת הפחד כי לא נסיתי בתחבולות אהיה בעיניו כמתעתע דמרתת כוליה גופאי וממילא ירגיש בתחבולה ונמצינו למידין מדברים אלו דמקמי הכי 'לֹא רָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ' דאם הורגל

בכך לא היה מרתת ולא הוה חששה שירגיש במשוש יען דאין צורך לו למשמש בחוזק אלא ברפיון ולא יתנדנדו העורות.

וְקוֹרֵא לוֹ: אָבִי אָבִי, רַבִּי רַבִּי, מוֹרִי מוֹרִי. נראה לי בס"ד הא דאמר ג' תוארים וגם כופל אותם כי התורה יש בה חלק נגלה וחלק נסתר ובנגלה יש פשט רמז דרש ובנסתר גם כן יש פשט רמז דרש לכן נקיט ג' תוארים כנגד לימוד הפשט ולימוד הרמז ולימוד הדרש וכפל אותם כנגד הנגלה וכנגד הנסתר.

'נִשְׁבַּע לְהָרַע וְלֹא יָמֵר', כְּגוֹן רַבִּי יוֹחָנָן (**תהלים טו, ד**). נראה הכונה דרבי יוחנן כשהיה רואה אנשי ריש גלותא באים להזמין אותו היה מקדים לידור תענית עד שיגיע לביתו קודם שיזמינו אותו כדי שכאשר יזמינו יאמר להם אני בתענית ולא ישקרו ואחר שחזרו השלוחים למקומן בטלה הסיבה אשר נדר מצידם והיה יכול להתיר לעצמו ועם כל זה אם היה מזדמן לו אכילה קודם שיגיע לביתו לא היה אוכל אלא ממתין להשלים נדרו ולא יאכל אלא עד שיגיע לביתו וכן ענין זה הוא אצל כל אדם 'שֶׁנִּשְׁבַּע לְהָרַע' כגון שנשבע שלא יאכל ולא ישתה שזו שבועה שקראה הכתוב להרע וסיבת שבועה זו היתה בשביל שראה אנשים שאין מהוגנים להזמינו שיאכל עמהם ולכן קפץ ונשבע ובאמצע היום בטלה הסיבה ישאר בשבועתו 'וְלֹא יָמֵר' וכמו שאמרו גבי רבי יוחנן.

'הוֹלֵךְ צְדָקוֹת', זֶה אַבְרָהָם (**ישעיה לג, טו**). פירוש תחלה נוהג מאיליו בדבר טוב שאינו חייב בו ואחר שנהג בו נעשה חובה וזהו צדקה ומשפט תחלה צדקה ואחר כך נעשה משפט. ומה שאמר **'וְדֹבֵר מֵישָׁרִים' זֶה שֶׁאֵינוֹ מַקְנִיט חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים** פירוש על דרך 'אַל תּוֹכַח לֵץ' להדיה 'פֶּן יִשְׂנָאֶךָּ' אלא 'הוֹכַח לְחָכָם' שאין בו חטא ואז ישמע הלץ ויבין וממילא 'יֶאֱהָבֶךָּ' (משלי ט, ח) מפני שלא ביישתו וכמו שאמרו המפרשים ז"ל וכן כאן דריש מ"ם של 'מֵישָׁרִים' אות השמוש וכאלו אמר 'מִן יְשָׁרִים' כלומר דובר בבני אדם ישרים שלא חטאו ואז יבינו החוטאים ויקחו מוסר לנפשם.

'נִבְזֶה בְעֵינָיו נִמְאָס', זֶה חִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה, שֶׁגִּרַר עַצְמוֹת אָבִיו עַל מִטָּה שֶׁל חֲבָלִים. רמז בזה שעשה אביו חבלות הרבה בנפשו לכן גררו על של חבלים. **אי נמי** כל חבל הוא שזור משלשה כנודע ורמז אביו שיש ביד אביו ג' מינים שהם 'חטא ועון ופשע'.

בָּא חֲבַקּוּק וְהֶעֱמִידָן עַל אַחַת: "וְצַדִּיק בֶּאֱמוּנָתוֹ יִחְיֶה" (**חבקוק ב, ד**). נראה לי בס"ד ב' פעמים אמונה גימטריא צדיק [102×2=204] כי אין נקרא צדיק עד שיהיה לו אמונה כפולה מבית ומחוץ ולכן אמר וְצַדִּיק 'בֶּאֱמוּנָתוֹ' יִחְיֶה, ב' אֱמוּנָתוֹ יִחְיֶה גם שני אמונות בענייני הנפשיות ובענייני הגופניות.

אַרְבַּע גְּזֵרוֹת גָּזַר מֹשֶׁה עַל יִשְׂרָאֵל. נראה לי בס"ד טעם למספר ארבעה על פי מה שאמר רבינו ז"ל דישראל צריכין לישב במצרים בקושי השעבוד ת"ל שנים למתק חמשה שמות אלקים [86×5=430] וזכות משה רבינו ע"ה הגין שלא היו בקושי השעבוד אלא פ"ו שנים וניצולו מן שמ"ד [344] שנים כנגד ד' שמות אלקים [86×4=344] בזכות משה רבינו ע"ה שמספרו אחד יותר על שמ"ד [משה=344] ואף על פי שניצולו בזכותו משעבוד קשה בפועל שצריכין למתק בהם ד' שמות אלהים לכן מאחר שלא זכו למתקה על ידם לא פלטי לגמרי וגזר עליהם ד' גזירות כנגד ד' שמות אלקים שלא זכו למתקם על ידם בפועל. ובזה נבין הכתוב בישעיה וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קַח־לְךָ גִּלָּיוֹן גָּדוֹל וּכְתֹב עָלָיו בְּחֶרֶט אֱנוֹשׁ לְמַהֵר שָׁלָל חָשׁ בַּז (ישעיה ח, א) ודבר זה מוקשה בשביל ד' תיבות אלו למה צריך 'גִּלָּיוֹן גָּדוֹל' יספיק חתיכת עור שיעור אצבע? ועוד מעיקרא אין צורך לומר לו 'קַח־לְךָ גִּלָּיוֹן' אלא יאמר כְּתֹב בְּחֶרֶט אֱנוֹשׁ לְמַהֵר שָׁלָל חָשׁ בַּז?

ונראה לי בס"ד דרמז בארבע תיבות אלו על ד' ביטולים שבטלו ד' זקנים את ארבע גזירות שגזר משה רבינו ע"ה והוא אות למ"ד של 'לְמַהֵר' נרמז בו ביטול שביטל ירמיה הנביא ע"ה שאמר להרגיעו ישראל לבטל גזרת לא תרגיע ואות ש' של 'שָׁלָל' רמז בזה ביטול שבטל ישעיה הנביא ע"ה בפסוק 'שׁוֹפָר גָּדוֹל' (ישעיה כז, יג) ואות ח' של 'חָשׁ' רמז בה ביטול שביטל עמוס הנביא ע"ה באומרו חֲדַל נָא מִי יָקוּם יַעֲקֹב (עמוס ז, ה) ואות ב' של 'בַּז' נרמז בה ביטול של יחזקאל הנביא ע"ה שאמר בֵּן לֹא יִשָּׂא בַּעֲוֹן הָאָב וכו' (יחזקאל יח, כ) שמתחיל בבית ולכן אמר לו 'קַח־לְךָ גִּלָּיוֹן גָּדוֹל' לרמוז לו דארבע תיבות אלו של 'לְמַהֵר שָׁלָל חָשׁ בַּז' מורים על פסוקים רבים הנזכר לעיל שצריך להביא 'גִּלָּיוֹן גָּדוֹל'.

דף כד:

אֶלָּא תְּלָה הַכָּתוּב נְבוּאָתוֹ שֶׁל זְכַרְיָה, בִּנְבוּאָתוֹ שֶׁל אוּרִיָּה. בְּאוּרִיָּה כְּתִיב: לָכֵן בִּגְלָלְכֶם צִיּוֹן וְכוּ' (מיכה ג, יב). כבר נתפלאו בזה המאמר כל גדולי עולם, דהא נבואה זו היא של מיכה ע"ה! והתוספות והרמ"ה נדחקו בזה מאד יעוין שם.

ונראה לי בס"ד דידוע דאף על גב דהיה להם בבית ראשון שלשה עבירות חמורות שהם עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים עם כל זה עון עבודה זרה גילוי עריות אינו נוגע ומזיק בחרבן גוף הארץ אלא רק נוגע ומזיק בחוטאים עצמן אבל עון שפיכות דמים נוגע ומזיק בגוף הארץ כי כן מפורש בקרא בפרשת מסעי וְלֹא תַחֲנִיפוּ אֶת הָאָרֶץ כִּי הַדָּם הוּא יַחֲנִיף אֶת הָאָרֶץ וְלָאָרֶץ לֹא יְכֻפַּר כִּי אִם בְּדַם שֹׁפְכוֹ וְלֹא תְטַמֵּא אֶת הָאָרֶץ וכו' (במדבר לה, לג) נמצא עון שפיכות דמים קלקולו נוגע ומזיק בגוף הארץ שהיא עצמה בעיא כפרה.

והנה בבית ראשון אף על פי ששפכו דמים הרבה לא נתמלאה סאתם בעון זה של שפיכות דמים אלא רק בהריגת הנביא אוריהו בן שמעיהו שהרגו יהויקים 'וַיַּשְׁלֵךְ אֶת נִבְלָתוֹ אֶל קִבְרֵי בְּנֵי הָעָם' שביזהו גם אחר שהרגו וכמפורש בירמיה (ירמיה כו, כג) ונמצא שפיכת דמו של אוריה הנזכר נוגעת ומזקת בגוף הארץ 'וְלָאָרֶץ לֹא יְכֻפַּר כִּי אִם בְּדַם שֹׁפְכוֹ' (במדבר לה, לג) והמלך שהרג את אוריה לא נהרג בעבורו וגם אחרים מבני ישראל לא נהרגו בעבורו כאשר נהרגו בשביל הנביא זכריה שדמו עשה נקמה גדולה בישראל על ידי נבוזראדן שהרג כמה דמים בעבורו עד שנח מעצמו ומחל על דמו, מה שאין כן דמו של אוריה נשארה חלאתו בגוף הארץ לכן בעבור דמו של אוריה נגזרה גזרה זו על גוף הארץ והיא אמורה בנבואת מיכה ע"ה דכתיב לָכֵן בִּגְלַלְכֶם צִיּוֹן שָׂדֶה תֵּחָרֵשׁ וִירוּשָׁלַם עִיִּין תִּהְיֶה וְהַר הַבַּיִת לְבָמוֹת יָעַר (מיכה ג, יב) שגזרה זו היא על גוף הארץ כדי לכפר עליה בפרענות זו.

על כן נראה דאוריה הנזכר כאן בדברי רבי עקיבה הוא 'אוּרִיָּהוּ בֶּן שְׁמַעְיָהוּ' הנזכר בירמיה סימן כ"ו (ירמיה כו, כ) הנזכר לעיל וכמו שכתבו התוספות וכל המפרשים ואף על גב דבירמיה סימן כ"ו הנזכר קורא אותו בשם אוּרִיָּהוּ בוא"ו וכאן קורא אותו אוּרִיָּה בלא וא"ו אין זה שינוי דהוא כמו חזקיה וחזקיהו ירמיה וירמיהו ישעיה וישעיהו וכאלה רבות.

ומה שאמר כאן '**נְבוּאָתוֹ שֶׁל זְכַרְיָה**' היינו רצונו לומר נבואה שנתנבא זכריה אבל מה שאמר 'נְבוּאָתוֹ שֶׁל אוּרִיָּה' אין הכונה רצונו לומר נבואה שנתנבא אוריה אלא רצונו לומר נבואה האמורה על אוריה כלומר האמורה בעבור אוריה והיא נבואה של 'בִּגְלַלְכֶם צִיּוֹן שָׂדֶה תֵּחָרֵשׁ' שנתנבא בה מיכה בעבור הריגת אוריה ואיתא בפסחים (פסחים סח.) אמר רבי שמואל בר נחמני: עתידים הצדיקים שיחיו מתים שנאמר כֹּה אָמַר ה' עֹד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת בִּרְחֹבוֹת יְרוּשָׁלָם וְאִישׁ מִשְׁעַנְתּוֹ בְּיָדוֹ (זכריה ח, ד) וכתיב וְשַׂמְתָּ מִשְׁעַנְתִּי עַל פְּנֵי הַנָּעַר (מלכים ב' ד, כט) עיין שם.

נמצא זו דזכריה הנביא ע"ה מגדת במעלת ישראל שיחיו את המתים ולכך תלה הקדוש ברוך הוא הבטחה זו של זכריה שהיא בענין תחיית המתים בקיום הנבואה של 'צִיּוֹן שָׂדֶה תֵּחָרֵשׁ' שנגזרה בעבור דמו של אוריה בן שמעיה משום דאחר שנתקן עפר הארץ אז יהיו הצדיקים מחיים את המתים שנעשו עפר הארץ ולכן כשראה רבי עקיבה שועל יוצא מבית קודש קדשים דראה דנתקיימה גזרה זו שהיא בעבור שפיכות דמים דאוריה וכיוצא שנגזר 'צִיּוֹן שָׂדֶה תֵּחָרֵשׁ וִירוּשָׁלַם עִיִּין תִּהְיֶה וְהַר הַבַּיִת לְבָמוֹת יָעַר' דנעשה עתה הר הבית לבמות יער וכיון שנעשית הפרענות בגוף הארץ עצמה נשלמה כפרתה ונתרפית

מחולי זה דשפיכות דמים ואז ודאי תתקיים נבואת זכריה בפסוק עֹד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת בִּרְחֹבוֹת יְרוּשָׁלָ‍ִם וְאִישׁ מִשְׁעַנְתּוֹ בְּיָדוֹ (זכריה ח, ד) שהוא בשורה שיהיו הצדיקים מחיים מתים שנעשו עפר בארץ וכנזכר.

ובזה יובן בס"ד לתרץ דקדוק אחר שאמרו לו לשון כפול בנחמה ועוד יש דקדוק למה לא אמרו לו 'נִחַמְתָּנוּ' בפעם ראשונה כשאמר להם 'לָכֵן הִנֵּה אָנֹכִי מְשַׂחֵק אֹתָם הַפַּעַם הַזֹּאת' וגו'? ובזה ניחא כי על מה שאמר בפעם ראשנה לא נתנחמו כי הם בוכים על פרענות שנעשית בבית המקדש שהדום רגלי אלקינו שרוף באש איך יתנחמו בקל וחומר שעשה על טובת ישראל? דיותר טוב לישראל שלא תהיה פרענות זו בבית המקדש!

אבל על מה שאמר בפעם שניה דאותה הפרענות שבאה על הארץ ובית המקדש היתה לכפרת הארץ ובה תלויה טובת ישראל דאם לא היה כפרה לארץ בזה הפרענות לא היו ישראל משיגים שלימות המעלה שלהם שעל ידי כך יהיו מחיים מתים שבעפר בזה נתנחמו שידעו בזה שהפרענות הבאה על הארץ והר הבית היתה כדי להסיר החלאה מן גוף המקום של ירושלים והר הבית ולרפאת אותם ולא היה הדבר בשביל ששפך חמתו על עצים ואבנים ולכן עתה אמרו לו 'נִחַמְתָּנוּ' בפעם שניה ו'נִחַמְתָּנוּ' בפעם ראשנה כי למפריע נתנחמו גם על הראשונה ולהכי אמר תלמודא 'וּבַלָּשׁוֹן הַזֶּה אָמְרוּ לוֹ' ללמדינו שנדקדק בלשון הכפול ונבין בו וכמו שנאמר (משלי טו, ד) מַרְפֵּא לָשׁוֹן עֵץ חַיִּים.